

ALIJA IZETBEGOVIĆ

BIOGRAFIJA

Autor: Zehrudin Isaković

Izvor: "Dostojanstvo ljudskog izbora", Alija Izetbegović, „OKO“ 2005. g.

Alija Izetbegović rođen je 8. augusta 1925. godine u Bosanskom Šamcu u uglednoj begovskoj porodici koja je sprva živjela u Beogradu, ali se 1868., kako hroničari kažu, „pod srpskim terorom“ morala odseliti na sigurnije mjesto. Izbor je pao na Bosanski Šamac.

Izetbegovićev djed, koji se takođe zvao Alija, bio je gradonačelnik Bosanskog Šamca. Zbog svoje pravednosti i čestitosti kažu da je bio vrlo poštovan među tamošnjim stanovništvom. U povijesti grada ostat će upamćeno da je odlučno zaštitio grupu uglednih gradskih Srba od austrijskih vlasti, koje su ih, nakon tzv. Sarajevskog atentata na austrijskog prijestolonasljednika Ferdinanda, namjeravale odvesti kao taoce.

Sam početak života Alije Izetbegovića vezan je za dvije rijeke, koje su se vidjele sa prozora kuće u kojoj se rodio: to su Bosna i Sava. Ime ove prve ostat će kao usud njegovih zrelih godina, kada je sa svojom Strankom demokratske akcije (SDA) osvojio vlast i ušao u Predsjedništvo BiH, nakon čega je uskoro počeo krvavi rat za stvarno osvajanje njene nezavisnosti i zadržavanje teritorijalnog integriteta. Naime, ako se u mladosti borio za islamske ideje, onda se za kraj Izetbegovićevog života može reći da je bio zaokupljen borbom za prava bošnjačkog naroda i domovinu Bosnu i Hercegovinu.

Već u drugoj godini Alijinog života, otac Mustafa, koji se bavio trgovinom i bankarstvom, odlučio se na selidbu u Sarajevo. Porodica je bila brojna: otac mu je sa majkom imao petero djece, tri kćeri i dva sina, od kojih je Alija bio stariji. Imao je dva polubrata iz očevog prvog braka. Nažalost, otac Mustafa je teško ranjen u prvom svjetskom ratu, na italijanskoj fronti. Povreda se kasnije pretvorila u neku vrstu uzetosti, tako da je posljednjih desetak godina života bio praktički nepokretan. Najteži teret muževljeve bolesti podnijela je Alijina majka, mada se o njemu brinula cijela porodica.

Majka je bila vrlo pobožna žena, pa će mnogo kasnije negdje u svojim zabilješkama Alija reći da upravo njoj duguje svoju ranu privrženost vjeri. Iako se, kako priznaje, poteško budio da zajedno sa majkom klanja sabah, Izetbegović se rado sjeća ovog dijela svog života, posebno divnog sureta ar-Rahman, koje je, prema starom svjedočenju, na neponovljiv način učio imam Rahmanović u Hadžijskoj džamiji kod vijećnice. Sva se familija slaže da je mladi Alija bio kombinacija genetskih svojstava oca i majke: fizički više sličan majci a, kažu, karakterom na oca. To je valjda utjecalo da se Izetbegović junior prilično rano oslobodio roditeljskog utjecaja i nastavio živjeti po svom izboru. Zanimljivo je da se negdje u petnaestoj godini, pod utjecajem ateističke i komunističke literature, Izetbegović počeo kolebati u vjeri. Pred početak drugog svjetskog rata Jugoslavija je imala jaku komunističku propagandu, što je jednim dijelom bila reakcija na fašizam, koji se upravo nalazio u svom zlatnom, dakle, najcrnjem periodu. Međutim, prema „kasnijem“ Izetbegoviću, komunizam nije podrazumijevao demokraciju: „ protiv 'crnog' snažio je 'crveni' totalitarizam.“

Izetbegović je pohađao Prvu mušku gimnaziju, gdje su tadašnji komunisti bili posebno aktivni. Sama škola bila je na glasu kao „komunistička“, jer se za izvjestan broj profesora po kuloarima tvrdilo da pripadaju ovom pokretu. Tako su neke brošure dopale i do njegovih ruku, što nije ostalo bez posljedica: gimnazijalac se počeo „dvoumiti“ između problema „socijalna pravda – nepravda“, sa jedne, i vjere u Boga, sa druge strane. Međutim, ono što se mladom Izetbegoviću učinilo sumnjivim na prvi pogled, jeste činjenica da je u komunističkoj propagandi Bog bio „negativac“ dok je sama vjera bila smatrana „opijumom za narod“, sredstvom da se narod umiri i umrtvi, tako da se ne bori za bolji položaj u „realnom životu“. Sa druge strane, u različitim varijacijama i dopunama, samom Izetbegoviću uvijek se činilo da je glavna poruka vjere moralan život i – odgovornost!

Tako se Izetbegović naposljetku, nakon godinu, dvije, duhovno-filozofskog lutanja, vratio vjeri sa novom snagom i na novi način. Kasnije mu se činilo da je čvrstina njegove vjere potekla upravo iz ove sumnje u mladost. Sada se, naime, radilo o ponovo usvojenoj vjeri, a ne onoj naslijeđenoj iz tradicije kojoj je rođenjem pripadao. Ponovo osvojenju vjeru više nikada nije izgubio, premda se i kasnije, što je vidljivo i iz njegovih knjiga o vjerskoj problematici, stalno iznova propitivao i istraživao.

(„Svemir bez Boga činio mi se potpuno besmislenim“ – mnogo kasnije poentirati će Izetbegović u svojoj knjizi *Sjećanja*.)

U međuvremenu, čitao je djela klasične evropske filozofije, tako da je sa devetnaest godina već solidno izučio djela Hegela, Spinoze, Kanta, čiji je „kategorički imperativ“ ostvario naročit utjecaj na znatiželjnog mladića. Izetbegović je maturirao 1943. godine usred velikog rata. U to vrijeme, baš kao kod većine susjeda, i kod Izetbegovićevih se osjećala oskudica. Više vremena bili su gladni negoli siti. Sarajevo su okupirale ustaše, koje su uspostavile okrutan nacistički režim. Izetbegović se trebao prijaviti za regrutaciju, ali to nije učinio. Za tadašnju vlast, postao je klasični vojni bjegunac, pa se morao skrivati cijelu 1944. godinu. Kada je postalo previše opasno bivati u Sarajevu, Alija bježi u rodnu Posavinu. Kako će sam kasnije posvjedočiti, nijedna od tamošnjih vojski nije mu imponirala: ni partizani, ni muslimanska milicija, a pogotovu to nisu bili četnici i ustaše. Međutim, činjenica da nije ratovao oružjem nipošto nije značila da je Izetbegović bio neangažiran. Naprotiv, zajedno sa nekoliko sličnomišljenika, artikulaciju svojih političkih opredjeljenja pokušao je pronaći kroz organizaciju „Mladi muslimani“ (MM). Prvi pokušaj da se ovo udruženje registriira po tadašnjim zakonima bio je u martu 1941. Ovo naravno propada, jer već u aprilu dolazi do njemačkog napada na Jugoslaviju. Prioriteti su bili usmjereni na spašavanje gole egzistencije. Zanimljivo je da se pokret MM uglavnom bavio pitanjima vanjsko-političkog-duhovnog karaktera, tj. pitanjima (u to vrijeme) savremenog muslimanskog svijeta. Mladomuslimani su konstatali da je „političko stanje u tom svijetu bijedno, da je kao takvo neodrživo, te da je islam živa misao koja se može (i treba) osavremenjivati, s tim da se ne mijenja ništa od suštine“ (formulacije prema svjedocima tog vremena). Također je konstatalirano da zemljama u kojima dominira islam uglavnom vladaju stranci, „bilo vojnim prisustvom, bilo kapitalom“.

U svakom slučaju, iako formalno neustanovljena, organizacija je bivala sve popularnija među gimnazijalcima i studentima. Rad je nastavljen kroz čitav Drugi svjetski rat. Izetbegović je 1944. prvi put došao u sukob sa MM, jer je ova organizacija napravila savez sa „El-Hidajom“, staleškim udruženjem imama. Alija se, kako je često navodio, „nikada do kraja nije slagao sa hodžama“, a suština njegovih zamjerki bila je usmjerena na njihovo kruto tumačenje islama, koje je, prema njemu,

„za posljedicu imalo blokiranje njegovog unutrašnjeg i vanjskog razvoja“ (citat iz memoara).

Prvi boravak u zatvoru

Po završetku rata, a na zaprepaštenje tadašnji komunističkih vlasti, organizacija nastavlja raditi sa obnovljenim entuzijazmom. Njeni aktivisti Mladi muslimani su za početak dobili diskretno (pred)upozorenje, a kada ono nije urodilo plodom, dat je nalog za njegovo hapšenje. Tako se Alija Izetbegović prvi put obreo u zatvoru. Budući da se nalazio na odsluženju vojnog roka tadašnje FNRJ, vojni sud ga je osudio na tri godine strogog zatvora, u koji je otišao marta 1946., a iz kojeg je izašao 1949. godine.

U toku istrage, Izetbegović je boravio u vojnom zatvoru kasarne „Maršal Tito“ u Sarajevu. Bio je smješten u sobu u kojoj je polovica zatvorenika bila osuđena na smrt. Među njima je, dok su čekali konačnu odluku „po žalbi na presudu“, vladala mučna atmosfera. Izetbegovićeva zatvorska kazna od tri godine smatrana je u takvom okruženju prilično blagom, jer su neki politički zatvorenici osuđivani na smrt ili duge godine zatvorske robije. Međutim, valjalo je, ni kriv ni dužan, iza zatvorskih rešetki proboraviti punih hiljadu dana i isto toliko noći. Prvo je upućen na izdržavanje kazne u Zenicu, ali već nakon dva mjeseca biva prebačen u Stolac. Ovdje je „preležao“ sedam mjeseci, pa opet biva prebačen na novu lokaciju. Ovaj put se radilo o „vaspitno-popravnom radu“ na gradilištu kod Boračkog jezera. Ironija sudbine je htjela da Izetbegović radi na budućoj zgradi UDB-e (Uprava državne bezbjednosti-jugoslavenska politička policija), gdje su se kasnije odmarali i „njegovi“ udbaši, ljudi koji su ga isljeđivati tokom istrage.

Poslije Boračkog jezera, Alija biva prelociran u Sarajevo, gdje ironija i dalje nastavlja svoje hirove. Ovdje, naime, zajedno sa ostalim zatvorenicima, Izetbegović gradi zgradu Centralnog komiteta Komunističke partije (CK KP)! Moguće je da je poenta odgojne mjere i bila u tome da politički neprijatelj komunizma grade njegove hramove!

Samotne zatvorske dane, mlađahnom Izetbegoviću olakšavala su pisma tople sadržine, koja je razmjenjivao sa Halidom, djevojkom koju je poznao od svoje osamnaeste godine. Njih dvoje su se sastajali tokom cijelog Drugog svjetskog rata.

Kada je Alija otišao u zatvor, kontakte su nastavili preko pisama u kojima su opisivali svoja osjećanja, izražavajući poštovanje i ljubav jedno drugom, što je razdvojenost samo još više snažila.

Posljednju, treću godinu zatvora, Aliju su uputili na mađarsku granicu, na poljoprivredno dobro „Belje“ kod Belog Manastira. Tamo je sjekao stabla, te se dobro izvještio u tom poslu. Mnogo godina kasnije, sam Izetbegović se znao našaliti pa reći da, ako bi ikada bio primoran fizički zarađivati hljeb, onda bi se opredijelio da bude drvosječa: „Od svih fizičkih poslova – a radio sam mnoge – taj mi je najprivlačniji“, govorio bi.

Tu zimu 1948. na 1949. proveo je pileći ručnom pilom drva za ogrjev. Ova fizička aktivnost, uz dovoljne količine hrane, učinila je da se Alija do kraja treće godine zatvora sasvim oporavio. Po izlasku iz zatvora imao je 24 godine i izgledao sasvim dobro. Njegovi su plakali od sreće kada su ga ugledali snažnog, zdravog i u odličnom psihičkom stanju. Odmah nakon izlaska iz zatvora, kako se i očekivao, Alija se oženio Halidom. Bio je ponosan na njenu ljepotu. Smatrao je da je fizički puno ljepša od njega, premda su upravo njega mnoge žene smatrale privlačnim. Imao je

upadljivo plave oči i, iako mlad, svojevrsni oreol robijaškog mučenika, zbog kojeg je bio poštovan i omiljen u svom okruženju.

Kao što je bilo prirodno da se oženi Halidom, tako je za one koji su ga bolje poznavali bilo sasvim očekivano da nastavi sa političkim aktivnostima. Preko Hasana Bibera, potpuno tajno, Izetbegović se ponovo povezao sa „Mladim muslimanima“. Tačno četrdesetog dana njihovog kontaktiranja, 11. aprila 1949., Biber biva uhapšen. U istrazi su ga strašno pritiskali da svjedoči o ponovnom Alijinom mladomuslimanskom angažmanu. On je, međutim, ostao čvrst, dok drugi članovi organizacije još uvijek nisu znali za Izetbegovićevu aktivnost. Tako je, zahvaljujući Biberu, ostao na slobodi, u kojoj, još neoporavljen od netom odležane tri godine zatvora, praktično još uvijek nije imao vremena uživati. Biber je na suđenju u julu osuđen na smrt, a revnosni komunisti su kaznu realizirali već u oktobru 1949. godine.

U okviru ovog procesa došlo je do masovnog hapšenja širom Bosne i Hercegovine, a počelo je provalom u organizaciju „Mladih muslimana“ u Mostaru. Zaplijenjeni su spiskovi i zapisnici sa sastanka. Uslijedila je simultana akcija u Zagrebu, gdje tadašnje vlasti hapse veliku grupu studenata, da bi sve kulminiralo procesom u Sarajevu, augusta 1949. godine. Neki od uhapšenih već su po drugi put osuđeni i poslani na izdržavanje zatvorske kazne. Kada se saberu presude iz svih političkih procesa protiv „Mladih muslimana“, dođe se do cifre od oko hiljadu godina zatvora. Time je organizacija bila potpuno uništena, svi važniji ljudi su se nalazili u zatvorima ili su ubijeni.

Postojali su, istina, pojedinci koji su i dalje nosili mladomuslimansku ideju u sebi, na tajnim sijelima nerijetko se i razgovaralo o ovome, ali to više nije bio organiziran rad koji bi se mogao artikulirati u konkretnu političku akciju.

U međuvremenu, Alija Izetbegović proučava jugoslovensko društvo, koje se deklarativno baziralo na socijalnoj jednakosti i istančanom osjećaju za pravdu. Međutim, prema Izetbegoviću, ovdje se radilo više o licemjeru, jer, dok je „obični svijet“ gladovao, postojali su tajni magacini iz kojih se snabdijevala komunistička vrhuška. Narod je jeo krompir i rižu, a povlaštena i ideološki podobna kasta živjela je u izobilju. Za njih je bilo svega, od mlijeka do čokolade. Istovremeno, svaka iole otvorena rasprava o povlasticama bila je okarakterizirana kao protivustavna i protivdržavna.

Izetbegović je deset narednih godina radio na građevinskim gradilištima, najviše u Crnoj Gori – sedam godina, gdje je upravljao izgradnjom hidrocentrale „Perućica“ kod Nikšića. Slobodno vrijeme pokušavao je iskoristiti za proširenje svog formalnog obrazovanja. Isprva je studirao agronomiju, da bi se na trećoj godini prebacio na studij prava. Diplomirao je u roku od dvije godine. Bilo je to 1956.

Islamska deklaracija

Pravo je čudo da je Izetbegović u isto vrijeme, pored rada u firmi i studiranja, te brige o porodici, uspijeva napisati ozbiljne i opširne tekstove na temu islama. Godine 1969. napravio je nacrt za tekst *Islamske deklaracije*, koju je tokom 1970. završio i objelodanio. Ovaj neveliki tekst (oko 40 stranica) izazvao je živo interesiranje tek nakon „Sarajevskog procesa“ koji će uslijediti 1983. godine, kada je Izetbegović po drugi put osuđen za tzv. islamski fundamentalizam.

Iako napisana u Jugoslaviji, odnosno u BiH, deklaracija pažnju nije usmjerila na ovdašnje političke prilike, nego prema tzv. islamskom svijetu, koji je u knjizi tretiran kao koherentan duhovni (pa i politički-administrativni) prostor. Tekst se tadašnjim

apologetima socijalističkog sistema učinio „fundamentalističkim“ i „opasnim za društveni sistem“, što je u svojoj suštini i bio: pozivao je na vraćanje izvornom islamu! Komunistima, koji su fundamentalni ateisti, veličanje islama i slavljenje vjere u Boga predstavljalo je najveću jeres. Može se reći da je *Deklaracija* sa istom strašću hvaljena i osporavana. Međutim, problem je ležao u činjenici da su oni koji su je osporavali uglavnom bili na vlasti. Tako je sila argumenata ustuknula pred argumentima sile.

Islamska deklaracija kasnije je prevedena na sedam stranih jezika, i, u okvirima svoje tematike, postala jedan od najčitanijih političkih tekstova tog vremena. Čini se da je sam Izetbegović, iako to nigdje nije eksplicite rekao, postajući kritičniji prema islamskim zemljama, s vremenom uvidio da je *Islamska deklaracija* napisana suviše idealistički, da ipak ne postoji jedinstven islamski svijet na način kako je tretiran u *Deklaraciji*, nego da je taj svijet sastavljen od različitih cjelina, pri čemu svaka od njih ima svoje konkretne probleme i kontekstu kojem egzistira. Ovo se naročito odnosilo na BiH.

Neki dijelovi *Deklaracije* shvaćeni su kao poziv na uređenje države po principima islama, što je onda zlonamjerno tumačeno kao Izetbegovićevo zalaganje da se i Jugoslavija, odnosno Bosna i Hercegovina, urede po islamskim principima. Bez obzira na ove kontraverze, važno je uočiti da se kroz kasnije političko djelovanje, Alija Izetbegović opredjeljuje za sekularno uređenje države, utemeljeno na principima moderne zapadne demokracije, gdje vjera ima svoje ravnopravno mjesto u društvu.

Sa druge strane, iznenađenje predstavlja činjenica da je jednu drugu knjigu – *Islam između Istoka i Zapada* – Izetbegović napisao još prije odlaska u zatvor 1946. godine. Kada je iste godine uhapšen, njegova sestra Azra (koja je umrla 1997.) sakrila je praktično dovršen rukopis ispod greda na tavanu porodične kuće. Tamo je knjiga silom prilika ostavljena u neuvjetnom prostoru, pa kada ju je Alija našao, bilo je to, kako će sam reći, „denjak polutruhlog papira“. Međutim, „denjak“ je ipak bio dovoljno očuvan. Ovaj materijal Izetbegović je prepisao, potom dopunio sa nekoliko novih dijelova, pa sve zajedno poslao prijatelju u Kanadu. Tamo je knjiga objavljena 1984. godine, kada je Izetbegović već bio na „odsluženju“ svoje nove, druge po redu, ali sada četrnaestogodišnje zatvorske kazne.

U knjizi, koja je ovaj put prevedena na čak devet jezika, autor se opet bavi islamom, njegovim mjestom u aktuelnom svijetu. Izgledalo mu je da se nalazi upravo negdje između istočnih i zapadnih mišljenja, baš poput geografske pozicije muslimanskog svijeta koji na globusu zahvata prostor „između istoka i zapada“. Otud i ovakav naslov. Sadržaj knjige je u najkraćim crtama sljedeći: kao što je sve stvoreno u parovima, tako je i čovjek dvojno biće, on ima dušu, ima tijelo. Tijelo je „kuća“ duše. Ova kuća jeste evoluirala, ima svoju historiju, duša nije, nju je Bog udahnuo svojim dodiranjem. „Kuća“, odnosno tijelo je stvar nauke, dok je duša stvar religije, umjetnosti i etike. Zato, prema Izetbegoviću postoje i dvije priče i dvije istine o čovjeku. U zapadnom svijetu njih simboliziraju Darwin i Michelangelo. Njihove istine su različite, ali ne isključuju jedna drugu. Ovaj stav autor je pokušao afirmirati razvijajući tezu da se ove „istine“ projektiraju kao suprotnost civilizacije i kulture, pa, prema Izetbegoviću, civilizaciji pripadaju nauka i tehnika, a kulturi religija i umjetnost. Prva je izraz ljudskih egzistencijalnih potreba (kako živim) druga je izraz ljudskih težnjih (zašto živim). Civilizacija hoće „carstvo zemaljsko“, religija „carstvo nebesko“. Izetbegović u knjizi *Islam između Istoka i Zapada* pokušava dokazati da je islam sinteza ovih dviju suprotnosti, „treći put“ između „dva pola koji obilježavaju sve ljudsko“.

U svojoj recenziji Predrag Matvejević je zapisao da „knjiga odaje strasno i uzbudljivo razmišljanje o islamu i njegovome mjestu između Istoka i Zapada, geografskih pojmova uzetih u stvarnom i figurativnom značenju, sa svim suprotnostima koje su oni sadržavali u doba hladnog rata“. Nedavno, dopunjavajući vlastitu recenziju, Matvejević dodaje da se, gledajući iz današnje perspektive, može reći da je to „umjereni knjiga lišena bilo kakva integralizma ili fundamentalizma“.

„U vremenu u kojem živimo i nakon iskustva koje je preživjela Bosna i Hercegovina, možemo reći da je Izetbegovićev pristup sadržavao, uz ostalo, stanovita upozorenja. Bilo bi dobro da su, kojom srećom, pravovremeno uzeta u obzir“ – komentira Matvejević i dodaje da mu, dok ponovo čita Izetbegovićev rukopis, pred oči izbija „lik blagog i mudrog čovjeka“, kakvim ga je „trajno upamtio“.

Intelektualno sazrijevanje

Osim brige o goljoj egzistenciji, te teme iz islama, Izetbegovića su i dalje zaokupljale teme koje su se, zapravo, nametale same od sebe: komunizam, kapitalizam, karakteri ovih društvenih sistema. Nikako se nije mogao pomiriti sa idejama koje je komunizam nudio za uzor i mjeru postojanja. Isto tako, duboko je bio povrijeđen licemjernošću s kojom su jedni aršini važili za siromašni obični svijet, a drugi za komunističke aparatčike, funkcionere, koji su uživali u izobilju i specifičnoj vrsti socijalističko-komunističkog hedonizma.

Izetbegović je zapazio da je suštinski problem SFRJ, kao i Balkana uopće, bio nedostatak demokracije. Zemlje koje su sebe nazivale socijalističkim međusobno su doživjele različit razvoj. Međutim, ono što se i iz površine analize moglo zapaziti jeste vrlo jak, gotovo odlučujući upliv markantnih ličnosti na stvarno stanje u tim zemljama. Iako su u osnovi imali istu matricu, realni uvjeti života običnih građana razlikovali su se od zemlje do zemlje, što je ovisilo od ličnosti koja ih je vodila. Podsjetimo se, Živkov – Hodža – Ceausescu – Tito, četiri različita čovjeka, četiri različita životna stila, pa i četiri različita režima. Međutim, iako različiti, ovi režimi imali su istu autoritarnu suštinu.

Nova tamna sjena na život Alije Izetbegovića nadvila se 1979., kada je u svom omiljenom lovištu Koprivnica kod Bugojna, predsjednik Jugoslavije, Josip Broz Tito, primio Raifa Dizdarevića i Branka Mikulića, istaknute funkcionere tadašnjeg Saveza komunista. Prema Izetbegovićevim memoarima, centralni dnevnik sarajevske televizije prenio je Brozovu naredbu ovoj dvojici da se „najoštrije obračunaju sa pokušajima oživljavanja kleronacionalizma i panislamizma u BiH“!

Izetbegović se sam prepoznao u ovim riječima i već je čuo kucanje nepozvanih na vratima...

Nakon kratke, uvjetno rečeno, liberalne ere sedamdesetih, ovo nije bilo ništa drugo nego najava novog obračuna sa neistomišljenicima, „protivnicima“ komunizma. Preciznije, najavljen je definitivni obračun s onima koji su promišljali islam, te se kao takvi nisu mogli složiti sa ateističkim postulatima socijalističko-komunističkog društva, koje je, u cjelini, zapadalo u sve snažniju krizu.

Unatoč lošim iskustvima i stalnim prijetnjama, Izetbegovićev istraživački nerv nije mirovao. Pisao je, i te svoje tekstove objavljivao u svesci islamskog kalendara – Takvim. Potpisivao se inicijalima L.S.B., što su bila početna slova njegove djece: Lejle, Sabine i Bakira. Radilo se o nizu članaka sa naslovom „Problemi islamskog preporoda“. Kasnije je objavljena knjiga ovih tekstova, koji su naišli na vrlo pozitivne recenzije.

Tako će prof. dr. Esad Duraković, uz konstataciju da knjiga predstavlja zbirku tekstova tematski grupiranih oko otvorenih pitanja islamskog preporoda, napisati da autor u ovoj knjizi – „u nekoj vrsti revolucionarnog zanosa“ – kao prioritet i kao crvenu nit svojih tekstova ističe nužnost reinterpetacije izvora islama. Prema Izetbegoviću „preporod može nastati samo odvažnim vraćanjem temeljima islama“. Može se ustvari reći da se Alija Izetbegović kroz svoj ukupan doprinos islamskoj misli, ali posebno u ovoj knjizi, nameće kao svojevrsan reformator, ne toliko islama samog koliko islamskih društava i država! Mnogo godina kasnije, 1997., govoreći u Teheranu na jednoj konferenciji islamskih zemalja, Izetbegović je izravno ukazao na sve propuste – kako ih je vidio – zemalja koje sebe nazivaju islamskim. Bilo je više nego eksplicitan: Islam jeste najbolji, ali mi nismo najbolji!

Pored ovoga, može se reći da tekstovi, objavljeni u rasponu od tridesetak godina, sakupljeni sa zajedničkim nazivom *Problemi islamskog preporoda*, ukupno odaju ekumenski pristup problemima: nasuprot vjerskoj isključivosti, rukopis zapravo afirmira razlikovanje religija i kultura kao Božiji milodar. Istina, autor, s druge strane, insistira na ravnopravnosti islama u svijetu. Sam autor kaže da je njegov krajnji cilj bio, prvo, napraviti objektivnu analizu savremene islamske misli i, drugo, revitalizacija islamskog svijeta i njegovo uključenje u moderan svijet na principima uvažavanja i ravnopravnosti.

Vrijedno je zapaziti da je Izetbegovićev pristup problemima koje analizira u tekstovima iz knjige *Problemi islamskog preporoda* uglavnom esejistički; oni nemaju naučnu aparaturu, što im nije bila zapreka da postignu objektivnu vrijednost i dasnu značajan i originalan doprinos ukupnom promišljanju, kako islama samog tako i svijeta uopće.

„Sarajevski proces“

Malo po malo, ukupna spisateljska aktivnost koja, naravno, nije promakla UDB-i, Alija Izetbegovića stavlja pred nove nevolje, te on zajedno sa velikom grupom „islamskim intelektualaca“ biva osumnjičen za „antidržavne aktivnosti“. Dvadeset i trećeg marta 1983., rano ujutro, Aliju je probudilo lupanje na vrata stana u ulici Hasana Kikića, gdje je stanovao na broju 14., na trećem spratu. Kada je otvorio vrata, grupa mračnih likova, ne skidajući obuću, upala je u njegov stan, pokazujući nalog za pretres. Potom je uslijedilo detaljno rovanjenje po kući, zavlčenje iza ormara, skidanje roletni, izvlačenje ladica..., zanimali su ih eventualni dokumenti o Izetbegovićevim političko-intelektualnim aktivnostima, te knjige koje je posjedovao u svojoj privatnoj kolekciji. Kasno podne, naredili su mu da s njima krene u prostorije SDB-a, gdje su mu saopćili da je protiv njega određen pritvor od tri dana. Ovo je isprva produženo na trideset dana, pa potom na neograničeno vrijeme do početka suđenja. Mučna istraga je trajala oko stotinu dana i noći (noćna saslušanja nikako nisu bila rijetkost). Zajedno sa Izetbegovićem, tada su pohapšene i isljeđivane stotine muslimana širom BiH – počeo je famozni „Sarajevski proces“.

Optužnica je bila podignuta na osnovu članova 114. i 133. Krivičnog zakona SFRJ. Prvi se odnosio na „udruživanje radi rušenja ustavnog poretka“, drugi na „verbalni delikt“. Osim ovog, optužnica je Aliju dodatno teretila za liderstvo ove grupe „zavjerenika“, iako je neke od optuženih, kako će se kasnije ispostaviti, na suđenju – vidio prvi put u životu!

Istina je bila da su peterica u grupi od dvanaest optuženih, imali zajedničku pripadnost „Mladim muslimanima“ krajem četrdesetih godina, ali kada je organizacija uništena početkom pedesetih, ponajviše radi straha za golu egzistenciju, sve su zajedničke aktivnosti zamrle.

Pa ipak, sud je našao dovoljno elemenata da u sudnicu dovede određen broj muslimana koji su, uproščeno govoreći, optuženi da žele rasturiti Jugoslaviju („kontrarevolucionarno ugrožavanje društvenog poretka u SFRJ“), te tobože na njenim krhotinama stvoriti islamsku državu, koja bi se potom možda integrirala u ostatak islamskog svijeta...! Iako ovakve optužbe danas mogu izazvati samo gorki podsmijeh, situacija je bila sve samo ne smiješna.

Prvi dan u dvoranu za rasprave dovedeni su: Alija Izetbegović, Omer Behmen, Hasan Čengić, Ismet Kasumagić, Edhem Bičakčić, Husein Živalj, Rušid Prguda, Salih Behmen, Mustafa Spahić, Džemaludin Latić, Melika Salihbegović, Derviš Đurđević i Đula Bičakčić. Kao što je poznato, gotovo svi od pobrojanih kasnije su odigrali više-manje značajnu ulogu u procesu očuvanja BiH i njene odbrane od agresije, što u određenoj mjeri potvrđuje tezu da su tadašnje jugoslovenske vlasti ipak znale s kim imaju posla.

Tužiteljica je bila Edina Rešidović, za koju će optuženi u ovom, više nego očito montiranom procesu, reći da je bila posebno revnosna u svom poslu.

Temelj djela optužbe za „kontrarevolucionarno djelovanje“ tužiteljica je našla u Izetbegovićevom tekstu *Islamska deklaracija*, koji je, prema njenoj tvrdnji, između 1974. i 1983., sa ciljem kontrarevolucionarnog ugrožavanja društvenog uređaja SFRJ, preveden na arapski, turski, engleski i njemački, te su rađena izdanja na tim jezicima sa predgovorom; s druge strane, u namjeri stvaranja istomišljenika u zemlji za kontrarevolucionarno ugrožavanje društvenog uređenja na način i za ciljeve utvrđene u Deklaraciji, optuženi su istu dali na čitanje većem broju intelektualaca: Huseinu Đozi, Muhamedu Kupusoviću, Huseinu Živelju, Hasanu Čengiću, Rusmiru Mahmutćehajiću, Mehmedaliji Hadžiću, Meliki Salihbegović i Edhemu Bičakčiću, pa su Hasan Čengić, Ismet Kasumagić, Huso Živalj i Edhem Bičakčić postali članovi grupe...

Budući da dokaza za ove tvrdnje nije bilo, jer je bilo potpuno jasno da se *Islamska deklaracija* uopće nije odnosila na Jugoslaviju, tužiteljstvo je pribjeglo izjavi od svjedoka. Redom su bili privođeni muslimanski intelektualci i vjerski službenici u prostorije UDB-e, gdje su saslušavani danima i noćima. Masovna pojava je bila da su pod prisilom potpisivali jednu varijantu izjave, ali bi je, kad bi bili dovedeni pred sud da, ponove (navodne) vlastite navode – pod pritiskom savjesti – negirali, što je bilo suprotno očekivanju tužiteljstva. No, bahato sudstvo, a po političkim direktivama, listom je uvažavalo prve varijante svjedočenja.

Uglavnom, saslušano je 59 svjedoka, od ovog 56 po prijedlogu optužbe i samo tri na osnovu prijedloga odbrane. Ukupno su izjave 23 svjedoka bile irelevantne sa stanovišta optužbe i odbrane, te se na njih presuda ne poziva. Od preostalih 36 svjedoka, njih 15 je uglavnom ostalo pri svojim optužujućim izjavama iz predhodnog postupka, dok je čak 21 svjedok, u većoj ili manjoj, izmijenio iskaz dat u istrazi. U nekoliko slučajeva, iskaz je poreknut u cjelini.

Svjedoci su se uglavnom žalili na tretman tokom davanja iskaza. Neki su tvrdili da im je tekst svjedočenja manje ili više mijenjan, već prema tome kako je odgovaralo optužbi. Isljednici su se ponajviše služili ucjenama, raznim vrstama pritiska i prijetnji. Recimo, svjedok Rešid Hafizović je izjavio da je isljednik na njega potezao pištolj. Svjedok Enes Karić je izjavio da mu je iskaz mijenjan do neprepoznavanja, pa je potom bio prisiljen da ga potpiše. Već prilikom potpisivanja,

planirao je da kompletan potpisan iskaz delegitimira. Optuženi Mustafa Spahić ispričao je na sjednici Vrhovnog suda, 14. marta 1984., da su mu isljednici ostavili izbor: ili da potpiše optužujući iskaz protiv jednog od trojice prvooptuženih ili će i sam biti optužen! Pošto je odbio da lažno svjedoči, bio je osuđen na pet godina zatvora.

Optuženi Izetbegović je tražio javnost rada suda. Ujedno, žalio se na medije, jer su pristup sudu imali uglavnom samo oni „podobni“. Njihovi izvještaji bili su neobjektivni i, treba li reći, na liniji optužbe.

Malo po malo, počele su se javljati razne organizacije za zaštitu ljudskih prava, traženo je da se proces obustavi, jer je sve više bilo jasno da se radi o suđenju neistomišljenicima, ne radi djela, nego samo radi drugčijeg mišljenja.

Iz današnje perspektive, možda malo neobično zvuči da je upravo iz Beograda, istina tek nakon presude, stigao britak glas protiv „Sarajevskog procesa“ dvanaesterici. Peticija, koju je potpisalo 20 uglednih beogradskih intelektualaca, Predsjedništvu Jugoslavije upućena je 6. juna 1986.: „Od 18. jula do 19. avgusta 1983. godine u Sarajevu je suđeno dvanaestorici muslimanskih intelektualaca. To suđenje će ostati zabeleženo u istoriji novijeg jugoslovenskog pravosuđa kao arhetip egzemplarnog kažnjavanja za reč i misao. Prvostepeni sud je za delikt mišljenja izrekao drakonske kazne, neuobičajene čak i za naše prilike: troje optuženih osuđeno je na po 5 godina zatvora, dvojica na po 6 godina, jedan na 6 godina i 6 mjeseci, jedan na 7 godina, dvojica na po 10 godina, jedan na 14 i jedan na 15 godina zatvora. Vrhovni sud Bosne i Hercegovine izrekao je neznatno manje kazne, u rasponu od 3 godine i 6 mjeseci do 12 godina (...)“ – stajalo je, između ostalog, u peticiji.

Peticija je bila ponovljena u oktobru 1986. U njoj se konstatira da su optužbe konstruisane, tvrdi se da je proces bio nezakonit i nepravičan, te se Predsjedništvo poziva da osuđene pusti na slobodu.

Suprotno logičnom očekivanju, ovo nije utjecalo na sud da eventualno snizi kazne. Prvooptuženi Izetbegović bio je osuđen na beskonačno dugih 14 godina zatvora. Komentirajući presudu, on je rekao da je „volio Jugoslaviju, ali ne i njenu vlast“. Završni citat njegove završne riječi odavno je čovjeka koji je bio spreman žrtvovati doslovce sve za svoje ideale: „Bio sam musliman i to ću i ostati. Osjećao sam se borcem za stvar islama u svijetu i time ću se osjećati do kraja života. Jer islam je za mene drugo ime za sve što je lijepo i plemenito i ime za obećanje ili nadu u bolju budućnost muslimanskih naroda, za njihov život u dostojanstvu i slobodi, jednom riječju, za sve ono za što je po mom uvjerenju bilo vrijedno živjeti“.

Sutradan, nakon izricanja presude, „Oslobođenje“ je osvanulo sa naslovom: „Neprijateljima 90 godina zatvora“.

Usljedile su duge godine zatvora.

Zatvorski dani

Izetbegović je u novembru 1983. prebačen u Foču na izdržavanje četrnaestogodišnjeg zatvora. Na ulasku u zatvorski krug, duboko je udahnuo zrak i pripremio se za dugi rat za očuvanje zdravlja, kako fizičkog tako i psihičkog. Valjalo je ostati „normalan“ na tom trnovitom i neizvjesnom putu kojem se nije nazirao kraj.

Smješten je u odjeljenje S-20, koje su zvali „odjeljenjem ubica“, jer je većina osuđenih u tom odjeljenju odgovarala za jedno ili više ubistava. Alija će poslije često ponavljati tezu koja zvuči pomalo zbunjujuće, ali nakon objašnjenja vidite da ima

logike. On kaže: „Imao sam sreću što sam smješten u odjeljenje sa ubicama. Neki moji drugovi sa suđenja bili su u lošem položaju jer su bili smješteni sa sitnim lopovima i kriminalcima, što je u zatvoru velika nevolja. To su nekarakterni tipovi, dok su ubice druga vrsta ljudi“.

Često je navodio slučaj čovjeka koji je u kafani ubio čovjeka koji mu je zamalo ubio oca – „kad se presaberete, uhvatite se u pomisli da biste učinili isto“!

Kako zatvorski dani prolaze sporo, Izetbegović se posvetio čitanju, razmišljanju, te se na razne načine dovijao kako da skрати vrijeme i ostane psihički i fizički zdrav. Saznanje da je pred njim beskonačan slijed istih ili sličnih dana, u životnom prostoru 2 sa 2 metra, bila je krajnje obeshrabrujuća. S obzirom na dob (šezdesetak godina), Alija Izetbegović je sam sebe često zaticao kako se pita hoće li uopće doživjeti kraj zatočeništva i dočekati slobodu? Međutim, ovdje se radilo o čovjeku koji je imao duhovne snage da podnese svu teškoću zatvorskih dana kao i sva mučna iskušenja koja su ga napadala sa svih strana.

Dakle, bez obzira na sve bojazni, kraj zatočeništva Izetbegović je dočekaao u sasvim solidnom stanju. Sam će posvjedočiti da je svoju „očuvanost“ dugovao koliko vjeri, toliko i odanosti i stalnoj moralnoj podršci njegovog sina Bakira i dvije kćeri: Lejle i Sabine.

Pisma koja su razmjenjivali tokom čitavog Izetbegovićevog boravka u zatvoru, bila su puna roditeljske nježnosti, sa jedne, i beskrajne brige za oca, sa druge strane. Dio porodice koji je bio na slobodi, živio je za oca koji je bio u zatvoru. Svakako da je važno i obrnuto: zatvoreni otac stalno je mislio na svoju obitelj. Ovo mu je olakšavalo trenutke kada bi grlu imao gorak osjećaj napuštenosti i tuge.

(„Moja hrabrost opadala je kako je dan tekao. Najniža je bila u predvečerje. Tada sam se teško borio sa nastupom melanholije. Izgleda da sam neoprezno o tome pisao kćeri Sabini, jer sam jednog dana od nje dobio pismo; Ne znam jesi li to prije osjećao, ali kod mene se oduvijek javlja to osjećanje kada se spušta mrak. Moram biti jako angažirana da bi ga makar malo potisnula. Ponekad je to tuga pomiješana sa nekim strahom i fizičkom slabošću. Znam da mi je uvijek bilo nekako teško spremi se kad bih u to doba izlazila vani. A čim bi izašla i čim bi pao mrak, sve je prolazilo. Čini mi se da su se u tom osjećanju sakupljala sva moja strahovanja, nesigurnosti, tuge, i pomišljala sam da je to stanje u kojem se ljudi odlučuju da uzmu alkohol ili drogu, da bi se izvukli. Ovo ti pričam jer hoću da ti kažem da je i meni taj osjećaj bar djelomično poznat i da mogu zamisliti kako ti je. Zatvor to čini sigurno težim, kao što meni osjećaj slobode u ovoj kući olakšava da prebrodim taj dio dana. Možda je najbolje da se pokušaš nečim zabaviti kad te to uhvati, ako možeš čitaj nešto lagano, rješavaj ukrštene riječi ili gledaj TV. Znam sigurno da u tim trenucima nije dobro razmišljati ni prepuštati se osjećajima. Onda ti bude samo još teže. Vidi, opet ja pametujem, ali htjela bih ti nešto olakšati. Ustvari, najviše bih voljela da u to vrijeme sjedimo kod mene i pijemo kahvu. Ali barem neka znaš da ja uvijek mislim na tebe, naročito u predvečerje.“ – Citat iz *Sjećanja*) Ova situacija učinila je da otac i njegov sin, kao i kćeri, budu u neobično jakoj emotivnoj povezanosti. Ovo se posebno odnosilo na Bakira, koji se uz oca i sam počeo interesirati za političko stanje društva u kojem je živio. Tako se kod Izetbegovićevog sina razvio senzibilitet za politiku i snažan interes da u njoj i sam participira. Ova veza oca i sina posebno će doći do izražaja kasnije, kada su dolazila još snažnija iskušenja, nezamislivo buran period ratne historije ovih prostora, u kojem će jednu od glavnih rola odigrati upravo Izetbegović stariji.

Nakon što su prošli istraga i suđenje, kada se, uvjetno uzevši, prilagodio svom novom boravištu, Izetbegović je počeo pisati bilješke. Bila su to razmišljanja o životu i

sudbini, o vjeri i politici, o pročitanim djelima i njihovim autorima, i o mnoštvu drugih stvari koje su jednom zatvoreniku – u toku otprilike 2000 dana i noći – naum mogle pasti. Tako je nastalo trinaest „sveščica“, formata A5, sitno i namjerno nečitko pisano. Krajem 1999., ovi spisi bit će objavljeni sa naslovom *Moj bijeg u slobodu*. Nakon što je knjiga objavljena, kritičari će zaključiti da su Izetbegovićeve zabilješke svakako značajan doprinos rasvjetljavanju njegove ličnosti u svoj njenoj složenosti. Prof. dr. Enes Karić, koga su „Udbini“ isljednici bezuspješno prisiljavali na lažno svjedočenje protiv Izetbegovića i ostalih, u recenziji knjige *Moj bijeg u slobodu* napisat će da je ovu knjigu „nemoguće čitati mimo saznanja o značaju intelektualne, duhovne i političke biografije Alije Izetbegovića, jer se ovim bilješkama napisanim u vrijeme izdržavanja kazne bitno upotpunjuje i mozaički dopunjuje intelektualna biografija jedne izuzetne ličnosti koja je bitno obilježila posljednje decenije dvadesetog stoljeća“.

„Bijeg u slobodu je zapravo nepristajanje na uzništvo duha i na taj način vid ličnog transcendiranja surovosti zatvorske stvarnosti postaje svojevrsno traganje za slobodom čovjeka uopće i u tom stapanju ličnog i univerzalnog je i položena izuzetna sugestivnost Izetbegovićevih bilješki“ – napisao je Karić.

Alija Izetbegović je zatvor iskoristio za čitanje i dopunsko obrazovanje. Vremena je bilo napretek, dobre volje također (ruku na srce – ni izbor aktivnosti nije bio veliki), tako da se na dobru bazu, malo po malo, kalila specifična vrsta čovjeka spremnog za sve vrste povijesnih iskušenja. Čitatelj njegovih zatvorskih bilješki ostat će na momente fasciniran lucidnošću Alijinih misli. U nekim zaključcima ili tezama možda će prepoznati vlastite misli, dok će mu druge omogućiti da zaviri u sve duhovne rukavce ovog nesvakidašnjeg čovjeka. Specifične okolnosti učinile su da se ličnost Alija Izetbegović razvija na specifičan način.

Prvo, u zatvoru je Izetbegović dalje učvrstio svoju vjeru. Njegova beskrajna odanost Bogu zapravo je bila oaza u koju se uvijek sklanjao za naročito burnih zatvorskih dana.

Drugo, dugi boravak iza rešetaka kod njega je razvio senzibilitet za slobodu: ono što se drugim ljudima podrazumijevalo, za Izetbegovića je bilo predmetom najsvetijih želja.

(Mnogo kasnije, u toku rata 1992.-1995. godine, reći će svoju često citiranu rečenicu: *Velikim Bogom se kunemo da robovi biti nećemo!*) Biti slobodan, ovom „robijašu“ istovremeno je značilo i najveću želju i najveću odgovornost koju jedna ličnost može imati. Zbog toga je u nekim svojim intervjuima, Izetbegović govorio i o „strašnoj strani slobode“ – koju osjete svi ljudi nedostatno jaka duha. Oni, zapravo, ne znaju šta bi sa svojom slobodom; podsvjesno žele biti neslobodni, tj. zarobljeni.

Treće, valjda pod stalnim pritiskom nepravde, ostatak života Izetbegović će provesti i u borbi za pravdu (onako kakvom ju je on vidio): kako za sebe, tako i za narod i državu kojoj je pripadao.

Konačno sloboda

Budući da je bio pravnik, Izetbegović je u zatvoru nastavio borbu za smanjenje kazne. Pisao je Saveznom sudu u Beogradu, gdje je upozoravao na nezakonitost samog sudskog procesa. Istovremeno, svjetski mediji su također pisali o „Sarajevskom procesu“ kao montiranom, pase, polahko ali temeljito, stvarala atmosfera za izmjenu presude. Ovaj proces smekšavanja trajao je oko tri godine.

Presudom Saveznog suda, Izetbegovićeva je kazna smanjena simbolično, sa 14 na 12 godina zatvora, ali je izmijenjena kvalifikacija: ostao je samo „verbalni delikt“ iz člana 133. Krivičnog zakona. Nakon niza peripetija, konačna presuda je glasila – devet godina!

Na kraju je Izetbegović odležao tačno pet godina i osam mjeseci – toliko ga je koštalo što je svoja uvjerenja pokušao prenijeti i drugima. Dvadeset petog novembra 1988. godine, između tri i četiri sata poslijepodne, Alija Izetbegović je pozvan u upravu zatvora. Tamo mu je komandir straže, Malko Koroman, u svečanoj uniformi i svečanim glasom, pročitao odluku Predsjedništva Jugoslavije da se oslobađa daljeg izdržavanja kazne. Bio je to tačno njegov dvije hiljade sedamdeset i peti dan zatvora. Izetbegović nije mogao vjerovati: konačno je postao slobodan čovjek!

Ako je nakon prvog zatvora bilo dilema, sada nakon drugog, prostora za dvojbu nije bilo. U glavi je imao jasan plan: osnovati političku stranku i sa njom pobijediti na izborima!

Osnivanje stranke

Kraj osamdesetih nagovještavao je buran početak devedesetih godina dvadesetog vijeka. Jugoslovenska kriza doživljavala je svoj vrhunac. U zapadnom dijelu zemlje isticani su zahtjevi za demokratizacijom društva, za uvođenjem višestranačja, sve je otvorenije ukazivano na srpsku hegemoniju. Istovremeno je u Srbiji stasavao Milošević koji je Srbe uvjeravao da su upravo oni ugroženi, što je postepeno stvaralo psihološke preduvjete za rat. Na drugoj strani, ubrzano je rasla težnja Slovenije i Hrvatske za odvajanjem od Jugoslavije i osamostaljenjem. Već su se mogle nazrijeti nove političke elite, koje će ove zemlje povesti u promjene. Jedna za drugom formirane su nove političke stranke. Franjo Tuđman utemeljio je Hrvatsku demokratsku zajednicu (HDZ), a kao vrhovni cilj postavio nezavisnu Hrvatsku.

Izetbegović je uočio ove procese, želio je da muslimanski živalj, „od Novog Pazara do Cazina“ (citat iz *Sjećanja*) spremno dočeka promjene. Na samom početku svoju političku inspiraciju vidio je u Jugoslavenskoj muslimanskoj organizaciji (JMO) Mehmeda Spahe. Međutim, ova je prema Izetbegoviću imala stanovitih slabosti, što je „očito bilo već iz činjenice da se raspala već pri prvim ratnim iskušenjima 1941. godine“. Izetbegović, koji je slutio rat, nije želio da se sa njegovom strankom dogodi isto. Aktivnosti za osnivanje stranke počeo je u novembru 1989. godine, tačno godinu dana nakon izlaska iz zatvora. Pomalo i bez svoje volje, od samog početka je bio „lider“. U svojim memoarima priznaje da se čak pitao „ako sam ja najbolji, kakvi su onda ostali?“ – da bi sam i odgovarao: „Vođe valjda moraju imati neke važne mahane, a ja sam ih imao dovoljno.“

Prvi čovjek kojeg je kontaktirao bio je prof. dr. Muhamed Filipović, koji ga je tada učitvo odbio rekavši kako smatra da za osnivanje muslimanske stranke još nije vrijeme. Pritom je vjerovatno mislio na važeći Zakon o zabrani političkog djelovanja izvan tadašnjeg Saveza komunista. Potencijalni kršitelj ove zabrane teoretski je mogao dobiti deset godina zatvora. Izetbegović je odlučio rizikovati. Kroz dotadašnji život uvijek je igrao pomalo na rizik, a, osim ovog, njemu se ipak činilo da je vrijeme za osnivanje stranke. Tragajući za istomišljenicima, odlazi u Zagreb, gdje su politički procesi otišli dalje, pa se nadao da će na misao naići na plodnije tlo. Tako je i bilo. Sreo se sa Šemsom Tankovićem i Salimom Šabićem (koji je u međuvremenu umro). Na sastanak u Zagrebačkoj džamiji, koji je organizirao Šabić, došlo je petnaestak

pozvanih. Brzo je postignuta načelna saglasnost o osnivanju političke stranke „muslimanskog kulturnog kruga“, koja je imala opće jugoslavenske pretenzije: BiH, Hrvatskoj, Srbiji, Crnoj Gori, Kosovu i Makedoniji. Ubrzo su osnivani i ogranci u inozemstvu. Ideja se širila brzinom požara.

Ovakvom razvoju događaja pogodovala je činjenica da je nastala opća kriza u cijelom lageru socijalističko-komunističkih zemalja. Pao je Berlinski zid, sa njim i moć ideologije koje su gospodarile tzv. istočnim blokom država.

S prvim danima proljeća, preciznije 27. marta 1990. godine, Izetbegović je najavio konferenciju za štampu u sarajevskom hotelu „Holiday Inn“ da bi objelodanio osnivanje političke stranke. Glasom pomalo drhtavim od uzbuđenja, pročitao je saopćenje za javnost, koje će kasnije biti poznate kao „Saopćenje četrdesetorice“, jer je i imalo tačno toliko potpisnika. Glasilo je kako slijedi: „Mi dole potpisani, suočeni sa krizom jugoslovenskog društva, koja nije samo ekonomska nego i politička i moralna, zainteresirani za očuvanje Jugoslavije kao zajednice naroda i narodnosti i za neometan nastavak započetih demokratskih procesa u pravcu slobodne, moderne i pravne države, u želji da podržimo taj razvoj i da u toj i takvoj zajednici ostvarujemo ne samo interese koji su zajednički svim njenim građanima, nego i posebne koje imamo kao građani – pripadnici muslimanskog kulturno-povijesnog kruga, odlučili smo da pokrenemo inicijativu za osnivanje Stranke demokratske akcije (SDA), i u tom cilju obznanjujemo 16 programskih principa našeg političkog djelovanja.“ Dalje su pobrojani principi.

Iako se formalno poziva na sve građane, već iz prvog stavka jasno je da je stranka profilirana kao nacionalna: „SDA je politički savez građana Jugoslavije koji pripadaju muslimanskom kulturno-povijesnom krugu, kao i drugih građana Jugoslavije koji prihvataju program i ciljeve stranke“. (Formalno, na politički savez pozvani su i oni koji nisu bili Bošnjaci, međutim, Srbi su već imali Srpsku demokratsku stranku (SDS), a Hrvati Hrvatsku demokratsku zajednicu (HDZ).)

Principi su se odnosili na način rada stranke, na njene ciljeve i zahtjeve. Ukratko, osnivači SDA zahtijevali su izbore, demokratsku vlast, ravnopravan status naroda koji su živjeli u Jugoslaviji – posebno u BiH, te zemlju uređenu na temelju ljudskih prava i slobode mišljenja. Nisu pozivali na rušenje Jugoslavije, pa se čak činilo, iako je historija krenula drugim tokovima, da su je smatrali poželjnim (iako ne i nužnim) političkim okvirom.

Da bi se stekla potpunija slika o fokusu političkog interesovanja osnivača SDA, čini se da je posebno indikativan „sedmi princip“:

„Suočeni sa ignoriranjem nacionalne posebnosti bosanskohercegovačkih Muslimana i na toj osnovi njihovog svojatanja, i odbacujući ove pretenzije kao suprotne, ne samo historijskim faktima, nego i jasno izraženoj volji ovog naroda, izjavljujemo: Bosanskohercegovački Muslimani, kako oni koji žive u BiH, tako i oni van njenih granica, predstavljaju autohtoni bosanski narod, te, prema tome, čine jedan od šest historijskih naroda Jugoslavije, koji imaju svoje historijsko ime, svoje tlo pod nogama, svoju historiju, svoju kulturu, svoju vjeru, svoje pjesnike i pisce, jednom riječju, svoju prošlost i budućnost. SDA će, stoga, oživljavati nacionalnu svijest bh. Muslimana i insistirati na uvažavanju činjenice njihove nacionalne samobitnosti sa svim pravnim i političkim konsekvencijama. Ističući pravo bh. Muslimana da pod svojim nacionalnim imenom i kao autohtoni narod žive na ovom tlu, mi to pravo podjednako i bez ikakvih ograda i ograničenja priznajemo i Srbima i Hrvatima, kao i svim drugim narodima i narodnostima u BiH. U vezi sa prednjim, ističemo naš poseban interes za očuvanje Bosne i Hercegovine kao zajedničke države Muslimana,

Srba i Hrvata. U ovom smislu, SDA će se energično oduprijeti pokušajima destabilizacije BiH, njene podjele i svojatanja, bez obzira sa koje strane takve i slične ideje dolazile.“

U „principima“ se snažno apostrofira i pravo na „punu slobodu djelovanja svih religija u Jugoslaviji“.

Na kraju dokumenta četrdesetorica su se potpisala ponaosob kako slijedi:

Alija Izetbegović, dipl. pravnik iz Sarajeva; Muhamed Čengić, dipl. ing. Iz Sarajeva; dr. Maid Hadžiomerađić, stomatolog iz Sarajeva; dr Muhamed Huković, profesor iz Sarajeva; Edah Bećirbegović, advokat iz Sarajeva; prim. dr. Šacir Ćerimović, ljekar iz Sarajeva; Salim Šabić, privrednik iz Zagreba; prof. dr. Sulejman Mašović, Defektološki fakultet Zagreb; prof. dr. Fehim Nametak, znanstveni radnik iz Sarajeva; Salih Karavdić, advokat iz Sarajeva; Fahira Fejzić, novinar iz Sarajeva; dr. Šaćir Čengić, ljekar iz Sarajeva; Edhem Traljić, dipl. pravnik iz Sarajeva; Džemaludin Latić, književnik iz Sarajeva; Omer Pobrić, muzičar iz Sarajeva; dr. Sead Šestić, znanstveni radnik iz Sarajeva; prim. dr. Tarik Muftić, ljekar iz Mostara; Safet Isović, estradni umjetnik iz Sarajeva; dr. Šemso Tanković, docent na ekonomskom fakultetu u Zagrebu; Mirsad Veladžić, magistar tehnologije iz Velike Kladuše; prim. dr. Kemal Bičakčić, ljekar iz Sarajeva ; Abdulah Skaka, obrtnik iz Sarajeva; Omer Behmen, dipl. ing. građ. iz Sarajeva; Šefko Omerbašić, glavni imam iz Zagreba; dr. Mustafa Cerić, docent Islamskog teološkog fakulteta iz Sarajeva; dr. Sulejman Čamdžić, znanstveni radnik iz Zagreba; prof. dr. Lamija Hadžiosmanović, Filozofski fakultet iz Sarajeva; dr. Halid Čaušević, dipl. pravnik iz Sarajeva; Kemal Nanić, dipl. ing. građevine iz Zagreba; Bakir Sadović, student iz Sarajeva; Faris Nanić, student iz Zagreba; Nordin Smajlović, student iz Zagreba; Husein Huskić, magistar mašinstva iz Zagreba; Mirsad Srebrenković, dipl. pravnik iz Zagreba; Nedžad Džumhur, dipl. tehnolog iz Banja Luke; Fehim Nuhbegović, privrednik iz Zagreba; Đulko Zunić, privrednik iz Zagreba; prof. dr. Almasa Šaćirbegović, Veterinarski fakultet u Sarajevu; prof. dr. Ahmed Bračković, Ekonomski fakultet u Sarajevu.

Pričalo se da bi se četrdeset potpisanih mogli doći pod udar „zakona“. Ali povjesne okolnosti su se promijenile, i vlast više nije bila dovoljno snažna za još jedan zamašniji politički proces. Tek kao jedna od reakcija na formiranje SDA, u „Oslobođenju“ je počeo feljton o suđenju Aliji Izetbegoviću 1983. godine. Novinarka koja je pratila suđenje zadržala je stil iz tog vremena: iste optužbe, sličan način njihove montaže, kao da se u međuvremenu ništa nije dogodilo. Pozadinski cilj ovog feljtona bio je preko Izetbegovićevog slučaja još jednom ukazati kakve „političke nakaze“ osnivaju stranku. Aktualna vlast, koja je zbilja imala ovakvu recepciju političkih faktora koji su se ukazivale na vidiku, bila je uvjerenjena u svoju pobjedu na predstojećim izborima, te da će ovo podsjećanje na „reakcionarne planove bivših robijaša i nepopravljivih fanatika“ samo učvrstiti njihovu prednost. Ali, procjena je bila loša. Vrijeme će pokazati da je narod „bivše robijaše“ prihvatio sa simpatijama, a njihove političke ciljeve sve više prihvatao kao svoje.

Dva mjeseca nakon press-konferencije u „Holiday Innu“, u istom hotelu održana je Osnivačka skupština SDA. Sala je bila prepuna, euforija je ovladala svim prisutnim dušama. „Početni strah“, kako svjedoče sudionici, zamijenili su „prkos i odlučnost“. Među zvanicama bilo je mnogo uglednih ljudi. Kamere su posebnu pažnju posvetile Adilu Zulfikarpašiću, kulturnom bošnjačkom emigrantu. U to vrijeme Zulfikarpašić je živio u Zürichu, gdje je osnovao Bošnjački institut, instituciju koja posjeduje vrlo vrijedne dokumente o historiji Bosne i Hercegovine. Adil je zajedno sa istomišljenicima već bio potpisnik nekoliko demokratskih inicijativa vezanih za tlo

bivše Jugoslavije. Imao je veliko političko iskustvo, pa je ostale članove SDA njegovo prisustvo snažno hrabrilo na dalju akciju. Izetbegović je lično pozvao Zulfikarpašića na osnivačku konferenciju. U Zürichu su već razgovarali o osnivanju stranke, gdje su se sukobili oko naziva „Musliman“, odnosno „Bošnjak“. Zulfikarpašić je smatrao da bi u programske dokumente odmah trebalo ubaciti termin „Bošnjak“. Izetbegović se saglasio da naziv „Musliman“ nije adekvatan, ali nije sa terminom njegovog uvođenja. On je smatrao da bi naglo uvođenje bošnjačkog imena stvorilo moguću konfuziju u narodu prilikom popisa stanovništva, pa je posao preimenovanja nacije ostavio za poslije. Tako je i bilo.

U svom govoru u „Holiday Innu“ Izetbegović se osvrnuo na moguća posezanja za bosanskim teritorijem: „Siguran sam da tumačim najdublja osjećanja muslimanskog naroda ako kažem da on neće dozvoliti komadanje Bosne. Sramni sporazum Cvetković-Maček o podjeli ove zemlje je mrtav. Za to je garancija snaga koja se danas rađa u ovoj sali...“ Ove riječi su popraćene snažnim aplauzom.

Predizborna kampanja

SDA je činom svog formiranja ostvarila formalne pretpostavke da se upusti u trku za osvajanje vlasti. Na sve strane su nicale podružnice. Posebno upamćen ostat će skup u Banja Luci, gdje se okupilo oko 20 hiljada ljudi. Naročito zapažen bio je govor akademika prof. dr. Muhameda Filipovića, koji je rođen u tom kraju.

Izetbegović je posjetio SAD. U sjećanju mu je ostao susret sa Nijazom Batlakom – Daidžom, koji se predstavio kao „Hrvat islamske vjeroispovijesti“. Pitao je Aliju da li su se Bošnjaci spremili za rat i zloslutno predkazao njihova nova stradanja u dolini Drine. Daidža je kasnije imao kontraverznu ulogu u ratu u BiH.

Najveći predizborni skupovi SDA bili su upravo u Foči, Novom Pazaru i Velikoj Kladaši. Najemotivniji bio je skup u Foči, ali najimpresivniji u Velikoj Kladaši. Tamo se 15. septembra 1990. okupilo oko 200 hiljada ljudi. Izetbegović je održao govor u kojem je jasno rekao da je „BiH kao građanska republika opredjeljenje muslimanskog naroda: ne islamska, ali ni socijalistička, nego građanska...“! S obzirom na to da su se tada već pojavili snažni zahtjevi iz Slovenije i Hrvatske za osamostaljenjem, vođa SDA je smatrao potrebnim naglasiti da Bošnjaci ne prihvataju ostanak u „velikoj Srbiji“. Bio je direktan: „Ako zatreba Muslimani će oružjem braniti Bosnu“. Ovaj će datum i govor ostati upamćen, jer je prvi put Izetbegović spomenuo oružje kao moguću alternativu. Možda ni sam nije vjerovao da će se njegova najava oružanog sukoba uskoro i ostvariti.

Tri dana nakon skupa u Kladaši, Zulfikarpašić i Filipović su pokušali da izvrše kadrovski prevrat u SDA. Nije im se sviđala ikonografija sa skupova, činilo im se da Stranka ide u vjerski radikalizam. Izetbegović je iz ovog duela izišao kao pobjednik, učvrstio se kao vođa, a ova dvojica su osnovali svoju stranku – Muslimansko-bošnjačku organizaciju (MBO). U međuvremenu, lider SDA je, jednog po jednog, upoznao glavne političke aktere krize u Jugoslaviji. Kad je stigao u Zagreb, na sastanak sa Tuđmanom poveo ga je Stipe Mesić, kojeg je također tada upoznao. Za razliku od Tuđmana, Mesić mu je bio simpatičan kao čovjek i njihovo je iskreno prijateljstvo – unatoč burnim historijskim okolnostima – trajalo sve do Izetbegovićeve smrti. Već pri prvom susretu, Tuđman je zaprepaštenom Izetbegoviću nimalo taktično rekao upravo kako slijedi: „Gospodine Izetbegoviću, nemojte stvarati neku muslimansku stranku, to je potpuno pogrešna stvar, jer su Hrvati i Muslimani u BiH

jedan narod. Muslimani i Hrvati osjećaju se tako.“ Da bi potkrijepio svoju tvrdnju potegao je tobožnje historiske argumente. Nakon što Izetbegović nije baš sa posebnim entuzijazmom odslušao njegove riječi, Tuđman je prognozirao izborni fiasco SDA: „Sedamdeset posto glasova dobiti će HDZ jer će dobiti sve hrvatske i muslimanske glasove“ – tvrdio je.

Izetbegović mu je uzvratio da poštuje njegovo znanje iz povijesti, ali da on ipak malo bolje poznaje današnju Bosnu, te da će HDZ na izborima dobiti tačno 17 posto glasova, koliko je u BiH tada bilo Hrvata.

Na novembarskim izborima 1990. tako je i bilo: HDZ je dobio 17 posto, naravno, hrvatskih glasova. Ali, Izetbegović se iz Zagreba vratio sa gorkim okusom u ustima. Bio je to početak jedne neskrivene antipatije.

Pobjeda na izborima

Izbori su održani 18. novembra 1990. godine. Od 240 poslaničkih mjesta u Skupštini Republike Bosne i Hercegovine, SDA je osvojila 86 mandata, a od sedmočlanog Predsjedništva, trojica su bili kandidati SDA. Ubjedljivo najviše glasova osvojio je Fikret Abdić – milion i dvjesto hiljada. Izetbegović je dobio osam stotina i sedamdeset hiljada glasova. Abdiću je pomogla popularnost koju je stekao kao utemeljitelj „Agrokomerca“ i kao žrtva tzv. „mjenične afere“ iz 1986. – 1987. godine. Imao je imidž uspješnog privrednika, neopterećenog pripadnosti naciji i nacionalizmom, pa se opravdano procjenjuje da je dobio i nešto srpskih i hrvatskih glasova. Političkim dogovorom Abdić je mjesto predsjedavajućeg Predsjedništva BiH ustupio Aliji Izetbegoviću.

Nažalost, sukob koji je tinjao između ova dva političara, koji su imali različite koncepte, ali i dvije sujete i dva različita temperamenta, kulminirat će tokom rata koji je 1992. godine počeo u BiH. Tada Abdić odlazi u Veliku Kladašu, osniva svoju vojsku, koja će se do svog konačnog poraza, zajedno sa vojskom hrvatskih Srba, boriti protiv Armije BiH. Pokazalo se da su preko Abdića, Slobodan Milošević i Radovan Karadžić ostvarili jedan od svojih strateških ciljeva: sukob unutar bošnjačkog nacionalnog korpusa. Među bošnjački sukob u Krajini do neslućenih razmjera uvećao je nesreću koja je zadesila ovaj narod.

Nakon izbora i ustoličenja članova Predsjedništva SRBiH, formirana je republička vlada, na temelju koalicije SDA – SDS – HDZ. Ova osovina slabo je funkcionirala jer su interesi bili upravo suprotni. Karadžićev SDS htio je po svaku cijenu da BiH ostane u sastavu krnje Jugoslavije, bez Hrvatske i Slovenije, koje su ionako samo smetale velikosrpskim vizijama. HDZ je, pod utjecajem dr. Franje Tuđmana, sve više naginjao opciji podjele BiH. SDA je čvrsto ostala pri opciji nezavisne BiH, unutar ili van Jugoslavije. Unatoč takvoj situaciji Izetbegović je u suradnji sa ovim strankama pokušao ostvariti neku vrstu (više) nacionalnog konsenzusa za BiH. Nije uspijevalo, sukobi su postali sve oštriji, oružje je sve snažnije zveckalo, a nebo nad Jugoslavijom sve tamnije.

Neuspješni pregovori o opstanku Jugoslavije

Početak januara 1991. novoizabrani član Predsjedništva BiH počeo je prisustvovati sastancima proširenog Predsjedništva SFRJ, koje su, pored redovnih članova, dopunjavali predsjednici republika, a sastancima su prisustvovali i predsjednik Savezne vlade, Ante Marković i ministar narodne odbrane Veljko Kadijević. Bezuspješno se pokušavalo doći do konsenzusa o sudbini Jugoslavije. U očaju, makedonski i bosanski predsjednici, Kiro Gligorov i Alija Izetbegović, ponudili su prijedlog o „stepenastoj federaciji“. To je bio kompromis između ponuđenih opcija koje su imale Slovenija i Hrvatska, na jednoj, i Srbija na drugoj strani. Lako zapažena kao vrlo dobronamjerna, inicijativa je propala, a Hrvatskom su počele nicati barikade na područjima gdje su živjeli Srbi. Uz pomoć naoružanog lokalnog stanovništva, Jugoslovenska narodna armija (JNA) je po nalogu Slobodana Miloševića zaokruživala teritorij tzv. srpske autonomne oblasti (SAO). Isti model se kasnije prenosi na BiH.

Na terenu, već od proljeća 1991., SDS stvara srpske autonomne oblasti, koje su zaokružene silom. Prema vojnim podacima, JNA je srbima u BiH tokom 1991. podijelila 51.900 komada pješačkog naoružanja. Ovome treba dodati i obavještajni podatak da je SDS svojim kanalima, dakle, opet preko JNA, podijelila dodatnih 17.300 pušaka. Jasno je bilo da se pregovaračka pozicija sa Karadžićeve strane, u nedostatku argumenata, nastojala osnažiti silom oružja.

U međuvremenu, Izetbegović stiže i svoja prva međunarodna državnička iskustva. U martu 1991., otputovao je u Austriju, gdje upoznaje Kurta Waldheina, tadašnjeg predsjednika ove srednjoevropske države. To je bio Izetbegovićev prvi zvanični posjet jednoj stranoj zemlji. Waldhein je upravo imao velike probleme, jer se razotkrivala njegova nacistička prošlost. Izetbegović je ipak odlučio otputovati jer je Austrija bila vrlo važna destinacija mlade bosanske diplomacije. Kasnije će ministru vanjskih poslova Austrije, dr. Aloisu Mocku, Izetbegović uručiti orden časti Zmaj od Bosne, za sve ono što je ova država učinila za BiH.

Slijedile su posjete Iranu i Turskoj. Gostoprimstvo kojim je dočekan u Teheranu bila je daleko iznad Izetbegovićevih očekivanja. Na aerodromu su ga čekali špaliri tri roda iranske vojske, svi domaći najviše rangirani zvaničnici, te kolona od pedeset diplomatskih predstavnika. Za čovjeka koji je donedavno bio otpadnik režima, ovo je bio pravi šok. Ni sam nije bio siguran da li se dobro snalazio u tim trenutcima. Zna se, pak, da je Iran kasnije odigrao presudnu ulogu u naoružavanju Armije BiH, svjesno kršeći nepravedni embargo koji joj je bio nametnut.

Nakon posjete Sjedinjenim Američkim Državama (SAD), Izetbegović je bio razočaran tamošnjim „nerazumijevanjem“ krize u Jugoslaviji. Činilo mu se SAD neće preduzeti ništa. U sklopu diplomatske ofanzive, predsjednik Predsjedništva SRBiH odlazi u Rim na sastanak zemalja Evropske zajednice na kom je usvojena Deklaracija o Jugoslaviji.

Paralelno, tokom ljeta 1991.godine, nekoliko se puta sastaju Milošević, Tuđman i Izetbegović da bi pokušali iznaći model izlaska iz krize. Šefovi Srbije i Hrvatske pokušavali su nagovoriti Bosanca da prihvati neku vrstu trojne podjele. Ovaj je odgovarao prijedlozima iz platforme Gligorov- Izetbegović. Po povratku iz Splita, sa jednog od sastanaka, na pitanje novinara o spekulacijama o podjeli BiH odgovorio je: „O tome se sa mnom nemože pregovarati!“

Karadžićeve prijetnje

Sedamnaestog juna 1991. izbio je kratki rat u Sloveniji. Ovim je na vatren način obilježen početak raspada Jugoslavije. počelo je, dakle, istupanjem ove dvomilionske države, da bi sukob uskoro bio prenesen na Hrvatsku, gdje su se njeni „redarstvenici“ sukobili sa JNA. Kulminiralo je opsadom Vukovara i napadom na Dubrovnik. Sa kakvim zanosom je jurišala tadašnja srpska vrhuška u Hrvatskoj, najbolje ilustriraju dvije izjave njihovog vođe Jovana Raškovića. Prva: „Srbi su lud narod!“ Druga: „Gazeći srpskim livadama, može se doći od Knina do Beograda!“

Izetbegović je imao stav da BiH neće ostati u Jugoslaviji bez Slovenije i Hrvatske, s obrazloženjem da se više ne radi o Jugoslaviji nego Velikoj Srbiji. Osim u svojoj stranci, imao je podršku kod većine intelektualaca građanske provenijencije u BiH. Kao odgovor na ovo, Karadžić je krajem oktobra održao svoj poznati prijeteći govor u Skupštini BiH: „Nemojte misliti da nećete odvesti Bosnu i Hercegovinu u pakao, a muslimanski narod možda u nestanak!“ – izgovorio je pred kamerama i zaprepaštenom javnošću. Izetbegović je reagirao odmah: „Karadžićevo izlaganje i njegove poruke na najbolji način objašnjavaju zašto mi možda nećemo ostati u Jugoslaviji. Takvu Jugoslaviju kakvu hoće gospodin Karadžić više niko neće. Niko osim srpskog naroda!“

Oružje je zveckalo na sve strane. SDA se pod Izetbegovićevim vođstvom tada odlučila na osnivanje Nacionalnog vijeća odbrane BiH, iz kojeg će kasnije nastati Patriotska liga, prva vojna formacija oformljena za odbranu BiH. Bilo je to 10 juna 1991. Iako slabo naoružana, Patriotska liga će kasnije postati predložak za organiziranje Armije BiH – službene vojske Republike Bosne i Hercegovine.

Drugi znak otpora bila je, na Izetbegovićev prijedlog, odluka Predsjedništva BiH da se ne šalju vojni regruti u Hrvatsku. Tada je na TV SA, pozvavši momke da se ne odazivaju na vojne pozive, izgovorio svoju znamenitu (i kontraverznu) rečenicu: „Zapamtite, ovo nije naš rat!“

Kasnije će ova rečenica za potrebe Tuđmanova režima biti interpretirana kao da „hrvatska borba za slobodu nije njegov rat“. Jasno, smisao je bio upravo obrnut.

Jedan od manevara kojim se pokušavao spriječiti rat u BiH bio je znameniti „srpsko – muslimanski sporazum“ u režiji Zulfikarpašića i Filipovića. Njih dvojica su, sa Izetbegovićevom podrškom u džepu, otputovali u Beograd na razgovore sa Miloševićem. Rezultat je bio mršav, jer se ovim sporazumom na mala vrata instalirala „krnja Jugoslavija“, koja za Bošnjake nije bila ništa drugo do „velika Srbija“. Pa ipak, ovaj će neuspjeli sporazum ostati upamćen kao još jedan signal dobre volje sa bosanske strane da se spriječi rat u koji se srljalo vrtoglavom brzinom. Početkom novembra u Haagu je održana konferencija o Jugoslaviji. Nažalost, završena je potpunim fijaskom. Bilo je jasno da se rat ne može spriječiti. U nadi da bi se čudo ipak moglo dogoditi, Izetbegović predlaže da EZ pošalje „misiju dobre volje“ u Bosnu, tj. zatražio je da UN uputi „plave šljemove“ koji bi spriječili eskalaciju sukoba koji su već praktično počeli po obodima BiH.

U ovakvim uvjetima, 1. decembra 1991. godine održan je Prvi kongres SDA. Kongres je trajao tri dana uz prisustvo 600 delegata i isto toliko gostiju. Izetbegović je u svom govoru opisao tadašnju situaciju. Iako ga je od svih ključnih sudionika, čini se, ponajmanje želio, rat mu se činio neizbježnim. Predvidio je da će to biti totalni rat u kojem će „sve nestati u dimu i sramoti“. Ove riječi kasnije svjetski mediji često citirali kao proročanske.

Referendum

Skupština RBiH je 14. januara 1992. donijela Rezoluciju o suverenosti, koju osporava srpska zajednica u BiH. Tada se priprema i referendumsko pitanje: "Jeste li za suverenu i nezavisnu Bosnu i Hercegovinu, državu ravnopravnih građana, naroda BiH – Muslimana, Srba, Hrvata i pripadnika drugih naroda koji u njoj žive?"

Nakon izglasavanja odluke o raspisivanju referenduma, komentirajući bojkot SDS-a, Izetbegović izjavljuje: "Oni su (SDS) blokirali donošenje novog ustava, koji je ponudila Komisija za izradu ustava, odbacili su koncept građanskog ustava koji nude liberali i nezavisni intelektualci, a nas stalno optužuju da hoćemo 'muslimansku republiku'. Činjenica je, međutim, da nam oni – prijedlogom za podjelu na srpsku, hrvatsku i muslimansku BiH – zapravo to nude i nameću. Poznat je naš stav: mi to ne prihvatamo!" Uz nepoznanicu kako će se ponašati hrvatsko glasačko tijelo, referendum je održan 29. februara i 1. marta 1992. godine. Tuđman je nakon svih kalkulacija dao zeleno svjetlo, pa se na poziv za glasanje odazvalo 63 posto građana, od čega ih je 99 posto glasalo za nezavisnu BiH! Sudbina BiH je bila odlučna, ali samo formalno-pravno. Stvarna sudbina BiH rješavat će se uskoro na bojnopolju, ali ono što je postignuto referendumom nijedna vojna pobjeda nije mogla donijeti. To su bili legalnost i legitimitet oficijelnoj vlasti.

Šestog aprila 1992. Evropska zajednica priznala je BiH, a sutradan su to učinile SAD. U međuvremenu, pod evropskim pokroviteljstvom, uveliko su trajali pregovori o unutrašnjoj podjeli BiH. Kao veliko pojačanje, na februarskim pregovorima u Lisabonu, Izetbegoviću se pridružio dr. Haris Silajdžić, koji će svojom snažnom pojavom znatno doprinijeti da se kola koja su velikom brzinom išla nizbrdo, makar malo uspore. Prema njihovoj ocjeni dobro u lisabonskim rješenjima jeste što predviđaju opstanak BiH u administrativnim granicama, a loše što se spominje mogućnost više entiteta. Izetbegović će u svom dnevniku zabilježiti da je „svim silama pokušavao spasiti i Bosnu i mir“, no, istovremeno se pitao da li je to moguće? Ispalo je da nije. Približavao se dan kada se moralo izabrati jedno od to dvoje.

Totalni rat je počeo u aprilu 1992. godine. Izetbegović je tada imao tačno 67 godina, nalazio se pred novim velikim izazovima i, mada nije toga svjestan, najburnijim životnim periodom.

Početak rata

Drugog maja Izetbegović je na povratku sa pregovora u Lisabonu, zajedno sa kćerkom Sabinom, dr. Zlatkom Lagumdžijom, koji je tada bio potpredsjednik Vlade RbiH, i Nurudinom Imamovićem, ličnim pratiocem, biva uhapšen na Sarajevskom aerodromu od JNA. Nakon neprospavane noći i dramatičnih pregovora, odlučeno je da ih UNPROFOR provede u opsjednuti grad. Ovo je bio tek početak velike četverogodišnje ratne drame, u čijem središtu je bio upravo Alija Izetbegović. Sam je ustvrdio da je tada „prevladao strah od četnika“, i da su skinuti „psihološki okviri“. Tako je i bilo: kada borba počne, više nema straha, na njegovo mjesto dođu prkos i inat. Kako su sukobi odmicali, njihovi krvavi računi stizali, Izetbegović se često pitao da li je sukob ipak mogao biti spriječen? U jednom dnevničnom zapisu, odgovorio je sam sebi: „Do istupanja Slovenije i Hrvatske – da, nakon ovoga – ne! Odnosno mogao je, ali uz uvjet kapitulacije. A ropstvo je ipak najgore rješenje, gore od rata“ – bile su Izetbegovićeve riječi, koji je sve češće slobodu isticao kao vrhunski životni cilj.

I pored otvorenih sukoba po cijeloj BiH, Predsjedništvo je ratno stanje proglasilo tek 20. juna 1992. godine. Nakon ovog, usvojio je Platformu kojom se pozivalo na „aktivno uključanje u patriotski front borbe protiv agresije“. Izabrana je i ratna vlada čiji je predsjednik bio Jure Pelivan. Njen zadatak bio je da rješava životna pitanja zemlje koja je napadnuta. Za ministra vanjskih poslova postavljen je dr. Haris Silajdžić, a tadašnju Vladu još su sačinjavali Jusuf Pušina, Jerko Doko, Ranko Nikolić, Žarko Primorac, Rusmir Mahmutćehajić, Alija Delimustafić, Radovan Mirković, Hasan Muratović, Tomislav Krstičević, Uglješa Uzelac, Munir Jahić, Mustafa Beganović, Nikola Kovač, Martin Raguž i Miljenko Brkić.

Problemi u naoružavanju Armije BiH

Malo-pomalo, makar u vrlo teškim uvjetima, nastajala je Armija Bosne i Hercegovine. Osnovni problem bio je nedostatak oružja. So na ovu ljutu ranu dodavao je i embargo na uvoz oružja, koji je proglasio Vijeće sigurnosti UN-a, za područje bivše Jugoslavije. Vlada BiH je više puta ukazivala na apsurdnost ove mjere: agresori su oružja već imali u izobilju, tako da je ova mjera pogađala samo žrtvu!

Unatoč ovom problemu, Armija se ipak naoružavala u određenoj mjeri. Vjerovatno se neće nikada saznati svi detalji, ali uz prešutnu saglasnost nekih zapadnih vlada, kao i SAD-a, embargo je kršen više puta. Ključna pošiljka oružja bila je ona koja je stigla brodom iz Irana, kad je po Tuđmanovu nalogu pedeset posto oružja u luci Ploče odmah iskrcano za Hrvatsku vojsku, dok je, na putu za srednju Bosnu, Hrvatsko vijeće odbrane pošiljku olakšalo za daljnjih 25 posto. Iako znatno umanjena, ova količina oružja ipak je bila presudna za odbranu nekih dijelova fronte.

Naoružavanje bosanske vojske zapravo je uzbudljiva priča o hrabrosti, upornosti i snalažljivosti ovdašnjih ljudi. Ovako je situaciju pred kraj rata opisao Alija Izetbegović za njemački „Stern“: „Od početka rata istovremeno teku dva procesa. Mi smo svaki dan sve jači, oni su sve slabiji. Ovi procesi nisu pravolinijski, niti su tekli istom brzinom, ali opća tendencija je takva kako sam upravo opisao. Već dugo, naša pješadija je bolja od njihove. Ili, da obrnem stvari. Naš hendikep je teško naoružanje, tačnije artiljerija; njihov hendikep je pješadija. Bit će još neugodnih iznenađenja i za nas i za njih, ali, u cjelini gledano, uspostavili smo ravnotežu i preuzeli inicijativu. Ravnoteža je strateške prirode, inicijativa je za sada samo taktička. Kako se mogu objasniti uspjesi kod Bihaća, Kupresa, Sarajeva? Ima mnogo faktora, ali onaj najvažniji, moralniji, nije podoban za analizu. Radi se o jednodušnoj unutrašnjoj odluci našeg naroda da opstane, naroda koji je bio osuđen na uništenje.“ Čime se sve morao baviti Alija Izetbegović – taj čovjek krhkog izgleda i najdubljih religioznih osjećanja – tokom rata u Bosni čini se da dobro odslikava ovaj detalj iz njegove biografije o kojem je svjedočio lično: „Potreba za oružjem vodila nas je u svakojake avanture. Za vrijeme jednog boravka u Bruxellesu, datuma se ne sjećam, obavijestili su me da neki ljudi nude da nam nabave oružje kojim bismo efikasno mogli gađati Karadžićeve jedinice koje su u opsadi držale Sarajevo. Isporučili bi nam dva specijalna oklopna helikoptera i odgovarajuće rakete. Ponuda je bila vrlo privlačna za nas koji smo se već više od 500 dana nalazili u klopki, izloženi danonočnoj nasumičnoj paljbi iz minobacača i snajpera. Kraj ovoj nevolji nije se sagledao. Kada sam ih primio, ovi nepoznati ljudi ponudili su da na Igman i zenički stadion određene noći spuste helikoptere sa preciznim projektilima. Bila su to dvojica prilično bezazlena

izgleda. Nisu se predstavili, samo su rekli da su porijeklom iz Južne Afrike i da rade svugdje po svijetu. Postavili su dva uvjeta: prvo, hoće gotov novac koji bi bio uručen u trenutku kada naši potvrde da su helikopteri spuštteni na dogovorena mjesta. I drugo, našeg čovjeka koji bi prije isporuke pošao sa njima na nepoznato mjesto kao talac, odnosno garancija da neće biti izigrani. Predložili su da se sav posao obavi u jednoj našoj ambasadi u Evropi, a da talac bude naš tamošnji otpravnik poslova. Nakon dužeg pogađanja, prvi uvjet smo prihvatili, drugi odbili. Tada su zatražili da se novac donese i da se preda u trenutku kada naši potvrde da je pošiljka stigla na odredište. Trgovci oružjem, uz krupne narko-mafijaše spadaju među najbeskrupulozniju, pa time o najopasniju vrstu ljudi. Zarađuju pare na haramu i spremni su na sve. Ali, ako ste htjeli oružje, mogli ste ga kupiti samo od njih. Vezi u Istambuluru poručili smo da nabavi traženi novac i da ga po kuriru dostavi u našu ambasadu u ovom evropskom gradu. U zakazano vrijeme stigli su 'trgovci'. Rekli su da je operacija pripremljena i da bi helikopteri, koji će poletjeti iz neke baze u Italiji, mogli biti iznad odredišta u Bosni oko ponoći. Otpravnik poslova i naš kurir sa novcem sjedili su u jednom kutu prostorije, trgovci u drugom. Ne zna se ko se koga u tim trenucima više bojao: mi njih ili oni nas. Naši su se, naravno, plašili da im trgovci u klasičnom gangsterskom prepadu ne otmu novac, otkočenih pištolja bili su spremni na sve. Za svaku sigurnost, trgovci su upozoreni da su u hodnicima i na ulazu ambasade postavljeni čuvari. Trgovci su stalno mobitelom kontaktirali sa nekim. Učesnik ove akcije sa naše strane kasnije mi je pričao: 'Došlo je 11 sati, pa ponoć, pa jedan, dva i tri sata. Mi smo netremice gledali jedni u druge i pratili svaki pokret. Oko zore, oni su zatražili dozvolu da izađu da nešto provjere. Kazali su da nešto nije u redu. Otišli su i više se nisu vratili'.

Ostala je tajna jesu li ovo bili stvarni trgovci oružjem, kojima operacija usljed nekih nepredviđenih okolnosti nije uspjela, ili bjelosvjetski prevaranti, koji su se pokušali olahko domaći novca. Tek, general Delić u Zenici i grupa oficira na Igmanu uzalud su stajali pored upaljenih vatri, čekajući neko čudo s neba. Čudo se nije dogodilo. I ja sam imao neprospavanu noć, jer sam sve vrijeme dežurao pored telefona.“

Istraga o Grabovici

Iz godine u godinu bosanskog rata, na brzinu skupljene domoljubne jedinice prerastaju u organiziranu vojsku, koja je imala svoja pravila. Mnogim borcima su članovi najuže obitelji doživjeli strašne sudbine: deportacije, ranjavanja, silovanja, ubistva..., na nekim stratištima Bošnjaka, poput Srebrenice, stradale su čitave porodice. Ovo je proizvelo snažne traume, ljudi su bili puni bijesa prema neprijatelju, ponekad je taj bijes prerastao u želju za osvetom. Njihovo psihološko stanje ljudski se moglo razumjeti, međutim, ozbiljna vojska se ne može voditi osjećajima. Valjalo je spriječiti da odmazda bude masovno pravilo. Čini se da je to efikasno mogao učiniti jedino Alija Izetbegović, čiji je autoritet kod boraca bio neupitan. Ovaj je to i pokušao učiniti. Svaku priliku, pored ohrabrenja boraca da nastave sa borbom, koristio je da upozori na moralni aspekt bosanske borbe. Odlučno je tražio da se ne ubijaju civili i da se ne ruše pravoslavne i katoličke bogomolje. Na upozorenje Davida Owena i Torwalda Stolteberga (august 1993.), da je u selu Doljani kod Jablanice jedinica Armije BiH počinila zločin nad hrvatskim civilima, Izetbegović pismeno od generala Rasima Delića traži hitnu akciju: „Prije nekoliko dana sam telefonski zatražio da se

ispituju optužbe HVO-a da je u selu Doljani kod Jablanice jedna jedinica naše vojske izvršila zločin masakrirajući jedan broj civila hrvatske nacionalnosti. Izvještaj o tome još nisam dobio, pa je potrebno da me o rezultatima istrage obavijestite i o tome upoznate javnost. Koristite svaku priliku da naše vojnike upozorite na obavezu pridržavanja zakona o ratnom pravu. Ne oklijevajte da strogo kaznite prekršitelje i ne oklijevajte da o tome izvijestite javnost.“ Neke jedinice Armije BiH su, i pored ovih upozorenja, počinile nesumnjive zločine nad civilima srpske i hrvatske nacionalnosti. Poznat je slučaj u hercegovačkom selu Grabovica gdje su pripadnici bosanske vojske ubili 27 hrvatskih civila. Izetbegović je naredio hitnu istragu o ovom slučaju, te dokumente o zločinu, putem opunomoćenika, spremno proslijedio u Haag.

Međutim, unatoč ovom užasnom slučaju, bilans ratnih žrtava pokazuje da ovo ipak nije bila masovna pojava, nego da se radilo o tragičnim izuzetcima. Za razliku od srpske vojske, kojoj je genocidni plan ugrađen u sam sistem, te HVO-a koji je na svoj način djelovao na stvaranju kompaktnih etničkih teritorija progonom nehrvata, Armija BiH je, i pored neopisivo teške situacije, uspjela očuvati imidž vojske koja nije vršila masovne egzekucije, niti paljevine i pljačke. Model je bio jednostavan: vojske su pratile zvaničnu politiku u ime koje su ratovale! A zvanična politika vlade u Sarajevu bila je multietnička država bazirana na građanskim i ljudskim pravima.

Prvu godinu rata Armija BiH je bez sumnje bila multietnička vojska u kojoj je bilo nekoliko vrlo sposobnih i značajnih generala koji nisu bili Bošnjaci. Od ovih su se naročito isticali oficiri bivše JNA Stjepan Šiber, bosanski Hrvat, i Jovan Divjak, Srbin. Oni su u velikoj mjeri bosanskoj vojsci pojačavali legitimitet multietničnosti, što je bio jedan od ideala bosanskih patriota. No, kako je rat odmicao, naročito početkom sukoba sa HVO-om, broj nebošnjaka u Armiji BiH se sve više smanjivao, dok je rastao broj jedinica sa muslimanskim prefiksom. U kojoj mjeri se objektivno moglo spriječiti osipanje nebošnjaka iz Armije BiH, te zaustaviti trend pretvaranja višenacionalne vojske u jednonacionalnu, teško je reći bez potrebne povijesne distance. Prema tome, još teže je izvesti nedvojbenu zaključak i o Izetbegovićevoj ulozi u tom procesu, no, ostat će činjenica da je kraj rata 1995. Armija BiH dočekala kao skoro potpuno bošnjačka vojska. Pa ipak, treba reći, iako možda jednonacionalna, odlučno je branila višenacionalne i univerzalne principe!

Tokom četverogodišnjeg rata Izetbegović je, iako vrhovni komandant, i sam bio u stalnoj životnoj opasnosti. Poznata je činjenica da je zgrada Predsjedništva, gdje je uredno dolazio na posao svaki dan, sa manjim ili većim intenzitetom bila granatirana cijelo vrijeme opsade grada. Gađana je svim projektilima, od kojih je, nažalost, poginulo 57 ljudi.

Osim ovog, Izetbegović je često izlazio na slobodne teritorije širom Bosne i Hercegovine. Bez oklijevanja je letio u dotrajalim i nesigurnim helikopterima, zbog čega su se plele legende o njegovoj hrabrosti. Gdje god bi stigao na slobodnim teritorijama bio je dočekan kao neupitan vođa. Taj ratni zanos može se usporediti sa borbama ratnih latinoameričkih revolucionara – idealista. Onako poguren sa beretkom koja je bila ukrašena ljiljanima – simbolom bosanske vojske, nekima je ličio na modernog Che Gevaru ili Tita.

Odnosi sa Istokom

Paralelno sa borbom na terenu, trajali su pregovori, održavane međunarodne konferencije. Izetbegović je često bio primoran putovati u svjetske metropole,

objašnjavajući šta se događa u BiH. Ponavljao je teze da se radi o agresiji na jednu nezavisnu zemlju, koja se „nije pripremala na rat, nego za mir“. Od Ženeve do New Yorka, od Helsinkija do Teherana, širom svijeta često mijenjajući paralele i meridijane, iznosio je detalje o snazi JNA, političkom kontekstu agresije na BiH, govorio o njenom genocidnom karakteru, objektivnom stanju u zemlji, upozoravao na apsurdnost embarga na oružje, te humanitarnoj katastrofi koja je prijetila da uništi čitav jedan narod. Možda malo presporo, ali ove su diplomatske inicijative davale rezultate. Zapad je doturao hranu i, jednu po jednu, uvodio sankcije za Karadžićevu stranu, dok je muslimanski Istok pomagao u naoružavanju. Pored domaće odlučnosti da se uz velike žrtve ustraje u neravnopravnoj borbi, kombinacija ovo dvoje značajno je utjecalo na konačan ishod rata.

Iako su u BiH od Karadžićeve vojske stradavali i Srbi, Hrvati, Jevreji, Romi, Slovenci, Albanci, ipak je najviše stradavalo bošnjačko – muslimansko stanovništvo. Kako je rat odmicao, postajalo je jasnije da su osnovna, ako ne i jedina, smetnja podjeli BiH bosanski Bošnjaci i da je rat usmjeren ponajviše upravo protiv njih. Zbog ovoga se naročita senzibilnost prema ratu u BiH razvila kod muslimanskih zemalja u svijetu. Malo po malo, za njih je Alija Izetbegović postajao mitska ličnost, simbol pravedne borbe za slobodu muslimana u BiH. Gdje god se pojavljivao, širom islamskog svijeta, izazivao je pažnju i poštovanje. Njegov tamošnji autoritet pojačavao je solidnost muslimana, te značajno pomogao je da se skupi novac kojim je financirana odbrana zemlje.

Tokom i nakon rata u Bosni dobio je nekoliko značajnih nagrada od islamskog svijeta: 1993. – nagrada „Kralj Fejsal“ za službu islamu; 1996. – nagrada „Mislić godine“ fondacije „Ali Osman Hafiz“ iz Medine; 1997. – Državni orden Republike Turske; 1997. – Počasni doktorat Univerziteta u Rijadu; 1998. – Orden Države Katar „Orden nezavisnosti“; 1997. – Titula počasnog doktora pravnih nauka Marmara univerziteta u Istanbulu; 2001. – Nagrada Islamska ličnost godine Ujedinjenih Arapskih Emirata;

Posjeta Džedi

Jednom od značajnih posjeta nekoj islamskoj zemlji, pokazat će se Izetbegovićev put u Džedu, gdje je organiziran vanredni sastanak zemalja pripadnica Organizacije islamske konferencije (OIC), u decembru 1992. godine. O ovom sastanku u svojim *Sjećanjima* Izetbegović govori sa puno detalja, koji odlično ilustriraju ambijent, raspoloženje i aktualitet tog vremena:

„Iz Sarajeva sam poletio avionom UNHCR-a. U Zagreb me lčekao lični avion šeika Kasima, sultana od Šardže, dobrog i visokoobrazovanog čovjeka i velikog prijatelja Bosne. Šardža je emirat u sastavu Ujedinjenih Arapskih Emirata (UAE). Na putu za Džedu, sletjeli smo za Tiranu, gdje nam se pridružio Sali Berisha, tadašnji predsjednik Albanije. Dok smo nadlijetali Albaniju, čudili smo se istovremeno ljepotama i siromaštvu te zemlje: zelene njive i pobrđa uz morsku obalu presijecali su uski kaldrmisani putevi. Avion je sletio na loš i zapušten aerodrom, oko kojeg su se svuda naokolo vidjeli sivi betonski bunker – stotine njih – koji je gradio režim Envera Hodže. Predsjednik Berisha, ljekar koji se školovao u Americi, bio je potpuno svjestan kolapsa u koji je Enverov komunizam doveo njegovu lijepu zemlju. Kada sam ga upitao za ekonomsku situaciju u Albaniji, odgovorio je da liči na tvrdo utaban put gdje je gotovo nemoguće bilo šta zasaditi. Na Međunarodnom aerodromu u

Džedi dočeka nas je princ Selman. Visok u tradicionalnoj arapskoj nošnji, sa savijenim, tipično semitskim nosom, krupna, hrapava glasa, taj princ je odavno primjer najprirodnije skromnosti dostojanstva. 'Predsjedniče, sazvali smo ovu vanrednu konferenciju kako bismo svi zajedno učinili više za Vaš narod! Nećemo mirno gledati ovo stradanje muslimana!' – rekao mi je za vrijeme kratkog zadržavanja u svečanom salonu Aerodroma. U Kasru'l-mu'temeru, palači za važne skupove, konferenciju je sutradan otvorio suveren Saudijske Arabije, kralj Fahd, Čuvar i Sluga dvaju harema, kako je glasila njegova zvanična titula. Govorio je tečno i odvažno, pozivao se na međunarodno pravo i povelje, na vjerske obaveze svakog muslimana i svake članice OIC-a i isticao stradanja muslimana u Bosni. Konferencija je, po starom običaju u diplomatiji, imala dva kolosijeka: onaj službeni i onaj iza kulisa. Egipatski ministar vanjskih poslova Amir Musa, pakistanski ministar Mohammad Sattar, ministar vanjskih poslova Irana Ali Akbar Velajati i, naravno princ Selman, davali su ton dvodnevnom skupu. Saznao sam da u Ankari turski predsjednik Turgut Ozal živo prati sve što se događa u Džedi. Navečer, nakon prvog dana rada, pojavio se nacrt rezolucije koja bi sutra trebala biti usvojena. Taj draft bio je suviše mlak i općenit, bez obaveza i rokova. Silajdžić i Šaćirbegović su nervozno šetali po hotelskoj sobi razočarani 'milijardom muslimana'. Najednom je zazvonio telefon: zvao je Velajati. Sutradan je nacrt u bitnome prerađen. Bili smo zadovoljni i čekali smo usvajanje rezolucije. Tada smo saznali da je konferenciju ljutito napustio Lord Owen, međunarodni posrednik u pregovorima za BiH, očito nezadovoljan novim nacrtom rezolucije. Rezolucijom su muslimanske zemlje od Ujedinjenih nacija tražile da ukinu embargo na uvoz oružja Bosni i Hercegovini. Ukoliko se ta odluka ne ukine do 1. februara 1993., muslimanske zemlje je neće poštovati. (...) Prije povratka domaćini su nam organizirali odlazak na umru. Obukli smo ihrame i zaputili se u Mekku. Sve predstave o haremu Ka'be, koje steknemo gledajući ovo zdanje na slikama i čitajući putopise, izgube se prilikom susreta s njom. Ugledao sam je kroz šumu stubova sa ulice. Izašli smo na trijem u blizini Zemzemova vrta. Hodočasnici me prepoznaju i počesu vikati. 'Bosna, Bosna'. Sjeo sam u jedan kut i klanjao dva rekata gledajući u impresivnu visoku Ka'bu. 'Bože, pomoz mi narodu nesretnom, usamljenom, koji živi daleko od svog središta', molio sam u svojim mislima, a onda krenuo da obavim obred uz upute arapskog vodiča koji je rastjerivao začuđene hodočasnike ispred naše grupe. 'Bosna, Bosna, neka Allah pomogne braću iz Bosne!' – uzvikivali su uplakani muslimani koji su ovdje došli sa svih strana svijeta. Sutradan smo poletjeli natrag u domovinu. Na ispraćaj, u salonu aerodroma u Džedi, princ Selman mi je prišao i gotovo šapatom rekao: 'Predsjedniče, dozvolite da Vam kažem da me, pred polazak na aerodrom iz Amerike nazvao Al Gore i prenio mi da će Amerika preispitati svoj stav prema embargu na transfer oružja u Bosnu i Hercegovinu'."

Guverner države Arkanzas Bill Clinton upravo je bio pobijedio na predsjedničkim izborima i pripremao se da preuzme vođenje najveće svjetske sile. Al Gore je bio njegov zamjenik. Istinom se pokazalo, da su SAD postepeno mijenjale svoju politiku prema krizi u bivšoj Jugoslaviji, te kasnije preuzele inicijativu od evropskih zemalja.

Odnosi sa Zapadom

S druge strane, tokom brojnih pregovora o budućnosti BiH, koji su trajali praktično cijeli rat, Izetbegović se, osim sa muslimanskim liderima, sreo sa gotovo svim ostalim značajnim državniciima tog vremena. Neki od njih su dolazili i u

opkoljeno Sarajevo, poput francuskog predsjednika Mitterranda, brojnih funkcionera međunarodnih organizacija, te i brojnih američkih funkcionera, od kojih su trojica završili tragično na obroncima sarajevske planine Igman.

Izetbegović nije oklijevao oštro kritizirati politiku vlada zapadnih zemalja prema ovdašnjoj krizi. Činilo mu se da međunarodna zajednica nema jasan i razrađen plan u BiH. Zbog toga je više puta pisao Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija, tražeći hitnu vojnu intervenciju protiv Karadžićevih i Miloševićevih vojnih snaga. Alternativa ovome bila je dopustiti žrtvi da se sama brani ukidanjem embarga na naoružanje. Međutim, evropske vlade su bile neodlučne.

Možda je ponajbolja ilustracija Izetbegovićevog raspoloženja u posljednjoj trećini bosanskog rata njegov govor na samitu Organizacije za sigurnost i saradnju (OSCE), u Budimpešti 5. decembra 1994. godine. Evo nekoliko citata:

„Posljednji događaji u našoj zemlji ispunili su me gorčinom pa ću biti kratak i izravan. Ima odista nešto od ironije u činjenici da pred ovim visokim forumom organizacije koja je prije dvadeset godina stvorena radi sigurnosti i saradnje, i koja te dvije velike riječi ima u svom imenu, moram govoriti o nečemu što je sasvim suprotno tome: o nesigurnosti i nesaradnji.(...)“

Jedan gospodin, visoki funkcioner, sa ciničnom ravnodušnošću objavljuje svijetu i narodu kome prijete pokolj i uništenje – da su Srbi pobijedili. Kao da se radi o fudbalskoj utakmici, a on svira kraj!(...)

Pariz i London su od početka nastupili kao zaštitnici Srbije, blokirali Vijeće sigurnosti i NATO, i time spriječili sve korake zaustavljanja srpskog napadačkog rata. (...)

U Bosni se radi o sukobu između demokratije i najcrnjeg nacionalizma i rasizma. Naši protivnici priznaju samo jednu (svoju) naciju, priznaju samo jednu (svoju) vjeru, samo jednu političku stranku. Sve što nije njihovo osuđeno je na istrebljenje. Čak su i groblja preorana. Pročitajte posljednji izvještaj specijalnog izvještača Ujedinjenih nacija gospodina Mazowieckog o tome šta se radi na teritorijama pod kontrolom napadača! Upitao bih neku gospodu koja predano rade na tome da od ovog čudovišta što sebe zove „republikom srpskom“ naprave državu – a neki od te gospode sjede i u ovoj Sali – hoće li sutra raditi na tome da ta „republika“ bude priznata i da njeni tvorci sljedeći put sjede ovdje sa nama? Upitao bih tu gospodu hoće li, spremaju li se da tu tvorevinu, zasnovanu na nasilju i genocidu, danas-sutra pozovu u porodicu civiliziranih zemalja?(...)

U oslobodilačkim ratovima ima neka neuhvatljiva veličina koja se opire analizama. Stoga se neki vojni i politički analitičari na Zapad stalno varaju u prognozama. Naš narod se bori za slobodu, ili više od toga, za opstanak. Takva borba se obično teško vodi, ali teško i gubi. Nijedan oslobodilački rat u posljednjih pedeset godina nije izgubljen. Ne znam zašto bi bio naš. Niko i ničim ne može prisiliti 150.000 vojnika da polože oružje. Preporučio bih svakom da o ovoj činjenici vodi računa i zbog nas i zbog sebe. Nadam se da mi prijatelji Bosne neće zamjeriti na ovim riječima, a za one druge, nakon svega nije me briga. Hvala!“

Izetbegoviću se često činilo da se, ustvari, čekalo na vojni poraz vlade u Sarajevu. Ovo je kod njega izazvalo snažno ogorčenje koje, kao u ovome govoru na samitu OSCE-a, nije mogao sakriti. U svojim biografijama, zapadni posrednici, poput Davida Owena ili Richarda Hoolbroka, Izetbegovića su okarakterizirali kao čovjeka s kojim je vrlo mučno pregovarati. Teško je donosio odluke, a i kada bi ih donio, nije bilo sigurno da li će ih uskoro mijenjati. Nije bio (sablano) ležeran poput, recimo Miloševića, koji je uz viski, onako pomalo šeretski, povlačio linije između života i smrti ljudi na terenu. Nije bio ni fanatični povijesni idealist poput Franje Tuđmana, koji je

sanjao da od Hrvatske pošto-poto napravi državu sa najvećim (banovskim) granicama iz njene povijesti. Izetbegović, također, iza sebe nije imao ni snažnu vojsku koja bi mu pomogla u pregovaračkom procesu. Na svojoj strani imao je tek legalitet, pravdu i istinu. No, upravo su ove stvari u ratu vrlo relativne, jer silu argumenata ovdje tuku argumenti sile, pa je u pregovorima morao taktizirati do te mjere da je međunarodnim posrednicima, tim nestrpljivim karijeristima, išao upravo na živce.

No, većina njih, kada se stvari sumiraju i postave na vagu, ipak je Izetbegovića visoko cijenila. Bilo im je jasno da je u odnosu na svoje političke i vojne protivnike, ostale sudionike bosanskohercegovačke krize, bio moralna gromada. Smatrali su ga ozbiljnim čovjekom koji je kroz život bio spreman za svoje ideale ići u zatvor. Rat je, uistinu, bio najveće iskušenje upravo za moralnu stranu Izetbegovićeve ličnosti. Ovo su naročito zapažali intelektualci iz zapadnog svijeta, sa kojima je Izetbegović izgleda imao više sreće nego sa političarima. Francuski filozof Bernard Henry Levy bio je upravo očaran Izetbegovićevom ličnošću, o čemu je pisao u pariskom „Le Mondu“. Madridski list „El Mundo“ proglasio ga je 1995. nakon zaključenja Dejtonskog sporazuma ličnošću godine. Mnogi univerziteti dali su mu počasne doktorate, a njegovo razumijevanje politike promoviralo ga je u ličnost koja je unaprijedila demokraciju. Recimo, dobio je međunarodno priznanje za unapređenje demokracije Centra za demokraciju u SAD-u, zatim priznanje Foruma Crans Montana za razvoj demokracije, te još niz priznanja u zemlji i inostranstvu. Sa svoje strane, upitan šta nakon brojnih susreta misli o svjetskim državniciima, Alija Izetbegović je odgovorio:

„Ti ljudi obično opkoljeni pompom, policijom, svim onim što kod mase stvara utisak da se radi o vanrednim ljudima. Međutim, to su potpuno obični ljudi, neki čak i vrlo prosječni. Svi mi političari manje-više smo takvi. Osim možda rijetkih pojedinaca, nema neko za koga bih rekao da mu se divim. Ima, naravno, onih koje simpatišem, recimo Clintona simpatišem zbog njegovog ležernog ponašanja, izgleda, nekog općeg odnosa. Možda ne znam da objasnim, jednostavno imam utisak da je dobar čovjek i, da sam američki glasač, ja bi glasao za njega. Kohl je izvanredan čovjek, susretao sam i Mitterranda tri puta, zatim Chiraca.(...) Nisu oni neki velikani, ali ni za jednog od prvih ljudi ne bih mogao reći da su ispod prosjeka.“

Novogodišnja poruka

U novogodišnjoj poruci ('94 – '95) građanima Bosne i Hercegovine, između ostalog, Izetbegović je poručio: „Rat ne smije trajati ni jedan dan duže nego što mora, ali ni mir se neće i ne može prihvatiti po svaku cijenu. Stoga ćemo pregovarati gdje god možemo, ali i ratovati ako moramo!“

Ispalo je da se mora ratovati još deset mjeseci.

Za Prvi mart – Dan nezavisnosti Bosne i Hercegovine, Izetbegović je u Domu Armije u Sarajevu održao govor, koji je završio sljedećim riječima: „Naš cilj je Bosna slobodnih ljudi, Bosna u kojoj će se poštovati čovjek i njegova prava. Konceptu jednonacionalnih, jednovjerskih i jednostranačkih paradržava – kažem to u množini – mi suprotstavljamo naš koncept slobodne i demokratske Bosne. Mržnji i netrpeljivosti mi suprotstavljamo demokratiju i toleranciju. (...) Svaki narod ima svoju obećanu zemlju. Naša obećana zemlja je Bosna. Pozivam vas da se za nju izborimo!“

Tako je nekako i bilo. Mnogi povjesničari će reći da je upravo krajem marta 1995. Armija BiH dobila ključnu bitku oslobodivši planinu Vlašić, iznad Travnika. U

ovoj gigantskoj operaciji učestvovalo je čak 21 hiljada boraca, sa generalom Mehmedom Alagićem na čelu, komandantom Sedmog korpusa. Pored oslobođenog teritorija (51 km kvadratni), te velikog strateškog preokreta na tom dijelu ratišta, značaj ove bitke bio je i psihološki. Ovo je bila prva velika pobjeda u nizu pobjeda Armije BiH u završnici rata. (Ostat će zabilježeno da su to učinile jedinice Sedmog korpusa, značajno pomognute Sedmom muslimanskom, Četvrtom muslimanskom, te Gardijskom brigadom Glavnog štaba.)

Nažalost, sukobi su odnosili žrtve. Neko, valjda Marfijevo, pravilo kaže da odlaze upravo najbolji. Zašto? – niko ne zna, ali to se potvrdilo i 28. maja 1995., kada je srušen helikopter u kojem se sa pratnjom nalazio dr. Irfan Ljubljankić, koji je u trenutku pogibije vršio dužnost Ministra vanjskih poslova BiH. Irfan je tada bio Izetbegovićev lični prijatelj, cijenio ga je kao hrabrog i poštenog čovjeka, pa je nesretnu smrt svog ministra naročito teško podnio.

„Ne volim telefonske pozive. Otkako je rat počeo, nikada mi nisu donosili lijepe vijesti. Tog jutra – bio je 28. maj 1995. – oko šest sati pozvao me general Delić i glasom koji nije slutio na dobro, rekao mi: 'Imam veoma tužnu vijest za Vas'. Napravio je malu stanku i nastavio: 'Sinoć je iznad Kninske krajine oboren naš helikopter u kojem se nalazio ministar Ljubljankić'. (...) Oko podneva saznalo se da je stradala kompletna naša delegacija koja se vraćala iz posjeta Cazinskoj krajini. U četveročlanoj delegaciji su se, pored ministra Ljubljankića nalazili i dr. Izet Muhamedagić, zamjenik ministra pravde, dr. Mensur Šabolić, službenik naše Ambasade u Zagrebu i major Fadil Pekić, pratilac dr. Ljubljankića. Poginula su tri člana posade – Rusi, koji su za 'visoku nadnicu za strah' pilotirali helikopterom na ovoj pogibeljnoj liniji.“

Tragedija Srebrenice

A onda, se u julu 1995., kao završni najopakiji zavoj u spirali bosanske nesreće, dogodila Srebrenica, nezapamćen masakr između osam i deset hiljada Bošnjaka i četiri puta toliko nepovratno unesrećenih. Ovim operacijama srpske vojske upravljao je direktno general Ratko Mladić, kojeg je tužilaštvo u Haagu osumnjičilo za izvršen genocid nad Bošnjacima ovog regiona. Dok su borbe još trajale, Mladić i Karadžić bezbrižno su igrali šah, čekajući da se krvavi posao završi.

Potpuno je jasno da su za ovaj masakr, uz srpsku vojsku odgovorne jedinice UN-a koje su trebale odbraniti Srebrenicu. Podsjetimo se da je u trenutku napada Srebrenica bila demilitarizirana zona pod navodnom zaštitom snaga UN-a, dok su Bošnjaci uglavnom predali oružje, pomalo naivno vjerujući da će ih u slučaju srpskog napada širih razmjera zaštititi UNPROFOR. Međutim, reakcije su izostale, a Izetbegović je uzalud slao pisma okolo, pa i samom Clintonu. Kasnijom analizom bit će manje više jasno utvrđeno da su reakciju snaga UNPROFOR-a spriječili tadašnji najviši funkcioneri UN-a, sa Jashushijem Akashijem i Boutrosom Ghalijem na čelu.

Međutim, svoj dio odgovornosti za srebreničku tragediju snosila je i bosanska politička i vojna vlast. Toga je bio svjestan i sam Izetbegović koji je u svojim memoarima napisao: „Kad se dogodi tragedija ovog obima, nema nevinih. Svako je od nas kriv što je moguć svijet u kojem je moguća Srebrenica. Svako mora vjerovati da je mogao učiniti više. Ja nisam bio sasvim zadovoljan aktivnošću Armije u kritičnim trenucima, činilo mi se da 'pipkavo' obilazi oko četničkih položaja. Vojnici smatraju da su učinili sve što je tim prilikama bilo u njihovoj moći. U samoj Srebrenici

stalno je tinjao sukob između civilnih i vojnih vlasti. U svakom slučaju, sloga nije bila na visini trenutka. Djelimično je to rezultat psihološke situacije u zatvorenom gradu u kojem se krajnje teško živjelo.“

S obzirom na tradicionalno odmjeran ton svojih bilješki, iz prethodnog citata jasno je da je Izetbegović smatrao da su lokalne vojno-civilne vlasti djelimično odgovorne za slabu organizaciju otpora Mladićevim trupama. Već tokom rata, a naročito poslije, u javnosti su se pojavile spekulacije da je „Srebrenica zamijenjena“ za neki drugi teritorij, te da je ispala žrtvom globalne strategije vlasti u Sarajevu. Upravo kada je o ovome riječ, indikativan dio memoara bosanskog predsjednika jeste onaj gdje iznosi svoj stav da zbog ukupnih okolnosti koje su vladale još 1993. godine, evakuaciju stanovništva smatra razumnom solucijom.

„U samom gradu situacija je bila u svakom pogledu vrlo loša. Povremeno je nedostajalo hrane, a nedostatak soli bila je svakodnevica. (...) Zbog teške situacije često su iznošene ideje o zamjeni Srebrenice i preseljenju stanovništva, ali su te ideje odbacivane. To je bio rezultat savjetovanja sa političkim i vojnim rukovodstvom Srebrenice. Oni su vjerovali da se mogu odbraniti. Meni se činilo da je situacija, u slučaju masovnijeg neprijateljskog napada neodrživa i bio sam za evakuaciju, ali nisam insistirao. Koliko se sjećam, ni vojnici nisu bili za evakuaciju.“

Kako će konačno izgledati mozaik odgovornosti za srebreničku tragediju još nije poznato. Nisu istraženi svi relevantni dokumenti, nisu saslušani svi svjedoci, mišljenja su protivriječna. Međutim, već sada, može se reći da se sam Izetbegović nije osjećao odgovornim. Smatrao je da je poduzeo sve što je bilo u njegovoj moći. Buduća istraživanja će, ako se ikada provedu, ovo potvrditi ili demantirati.

Zračni udari i završetak rata

Nakon srebreničke tragedije, uslijedila je živa diplomatska aktivnost bosanske strane, i polahko se stvaralo raspoloženje da se karadžićevi smekšaju silom oružja. Srpska strana odbila je niz mirovnih planova za BiH, počinila genocid u Srebrenici pa zatim i Žepi, te zločin na sarajevskoj pijaci Markale, i zapad je konačno odlučio snažnije podržati probosanske snage.

„Tridesetog augusta 1995., sa više od tri godine zakašnjenja, uslijedili su masovni zračni udari na položaje Karadžićeve vojske širom Bosne“ – zabilježio je Izetbegović u svoj dnevnik. On se tih dana, na poziv predsjednika Chiraca, nalazio u zvaničnoj posjeti Francuskoj. Vijest o nesreći na Markalama, 28. augusta, zatekla ga je u Mostaru na putu za Jablanicu, odakle je helikopterom trebao ići za Split pa potom u Pariz. Bio je očajan. Dok je putovao za francusku prijestolnicu, činilo mu se da bosansku nesreću iza svakog ćoška čeka pojačanje.

Sutradan, u 10 sati Izetbegovića je primio francuski predsjednik. Bio je kratak: „Mi smo spremni, Amerikanci oklijevaju“, rekao je misleći na zračne udare protiv bosanskih Srba. Istu večer u Parizu, pod dramatičnim okolnostima u domovini, Izetbegović se u američkoj ambasadi posredstvom ambasadorice SAD-a u Francuskoj Pamele Harriman, sreo sa Richardom Holbrookeom. Ovako taj trenutak opisuje bosanski predsjednik: „Gospođa Harriman nas je srdačno dočekala i uvela u veliko predsoblje. Odmah sam u uglu za telefonom primijetio Richarda Holbrookea. Klimnuo sam mu u znak pozdrava, na šta mi je on, na moje iznenađenje, dao znak rukom da dođem, pokazujući mi telefonsku slušalicu. Sve je bilo očito dobro sinhronizovano i sigurno sam samo ja, a niko od Amerikanaca, bio iznenađen. Sa

druge strane javio se Strobe Talbott, zamjenik tadašnjeg državnog sekretara SAD Warrena Christophera. On mi je približno rekao sljedeće: 'Molim vas da nastavite saradivati sa ambasadorom Holbrookeom na traženju uslova za mir u Bosni. Znam Vaše dileme i razumijem ih. Uvjeravam Vas da jučerašnji zločin nad građanima Sarajeva neće ostati nekažnjen. Izvršit ćemo zračne udare na Karadžićeve položaje!' Zvučao je vrlo odlučno“.

Te noći, Izetbegović od uzbuđenja nije mogao spavati. Sa ostatkom delegacije, u kojoj su bili Miro Lazović i Krešimir Zubak, razgovarao je do kasno u noć, da bi ga sutradan, 30. augusta, rano ujutro probudilo snažno kucanje na vratima: Izetbegovićev pratilac Osmica uhvatio je muštuluk:“ Počeli su napadi na četničke položaje, Predsjedniče! Nebo nad Sarajevom je crveno od udara po okolnim brdima!“

Ovo je bila jedna od najboljih vijesti koja se mogla čuti tokom bosanskog rata. Bosanska delegacija je kasnije saznala da su zapadni saveznici udarili i po drugim srpskim položajima širom Bosne.

Uz ovo, tokom 1995. godine bosanska je vojska, uz savezništvo sa Hrvatskom vojskom, te HVO-om, zabilježila značajne pobjede, što je znatno oslabilo pregovarački položaj srpske strane. Posljednja velika operacija bosanske armije odigrala se u zapadnoj Bosni u vremenu od 13. septembra do 12. oktobra, kada je angažirano oko 16.000 boraca. Oslobođeni su: Kulen Vakuf, Bosanska Krupa, Otoka, Bosanski Brod, Ključ, Sanica i Sanski Most.

Tako je počela završna faza rata, koji će se završiti parafiranjem Mirovnog sporazuma u Daytonu, 21. novembra 1995.

Pregovori u Daytonu

„U svome dugom životu radio sam najrazličitije poslove: kao zatvorenik kopao sam zemlju, nosio malter, sjekao šumu, a kasnije kao slobodan čovjek, rukovodio gradilištem, zastupao na sudu, pisao članke. Ipak, moj najteži posao bili su pregovori. Pregovarati znači odlučivati. A donositi odluke je najteži posao koji je nesretnom ljudskom biću namijenjen. Moj problem je bio u tome što niti sam mogao dobiti mir, niti voditi dobar rat. Pregovori su se vodili u uvjetima ucjene i sa mačem nad glavom Bosne. Narod, napadnut od brojno jačih i bolje opremljenih neprijatelja, bio je izložen teškom stradanju, a mir koji se nudio uvijek je bio suprotan ne samo mojim principima nego i elementarnoj pravdi. Teško sam mogao prihvatiti takav mir, a još teže vratiti se kući sa porukom sa se rat nastavlja. Moje dileme su bile teške. Osjećao sam se kao razapet“

Ovako je Izetbegović počeo svoj Dejtonski dnevnik. Tako je, eto, i sam priznao ono što su primijetili mnogi: odluke je nerado donosio, sto puta je mjerio da bi jednom presjekao. Ali ovaj put nije bilo uzamaka, čini se da je cijela međunarodna zajednica, predvođena Amerikancima, bila složna u jednom – mirovni sporazum, kakav takav, se jednostavno morao donijeti.

Slutilo se da će „kompromisi“ biti itekako bolni. I dok je za srpsku, pa dijelom i za hrvatsku stranu (barem onog dijela koji je predstavljao Tuđman), ova riječ značila koji procent teritorije više ili manje, koja institucija ovamo ili onamo, dotle je bosanska strana imala ulogu u pravdi, moralu, životima ljudi... Radilo se o tome da su, prije svih Milošević, pa potom i Tuđman, izabrali rat, dok je bosanskom predsjedniku ovaj bio nametnut. Zbog toga je faktor morala bio važan samo jednoj strani, drugim dvjema – ne. Oni su unaprijed ukalkulirali cjenjkanje teritorijem, gdje su glave ljudi tek bile,

uglavnom pojeftina, moneta za potkusurivanje. Neka vrsta kolateralne štete na putu ostvarenja velikodržavnih ambicija dvaju „velikana“.

Deset dana prije početka pregovora, na sjednici Izvršnog odbora SDA, Izetbegović je definirao ciljeve tzv. bosanske strane u 16 tačaka. Ugrubo uzevši, ove tačke su predviđale cjelovitost zemlje, prisustvo međunarodnih snaga u provedbi mira, nastavak gonjenja ratnih zločina, te je rečeno da se ne smije „odstupiti od Brčkog“. Ispod ovog minimuma, bio je imperativ, nije se smjelo ići. Ali, kao što će se kasnije vidjeti, ko sa đavlom tikve sadi...

Ubrzo su u vojnoj bazi Wright Petterson počeli iscrpljujući pregovori. Osnova je bio plan Kontakt grupe, teritorijalna podjela na omjer 51:49 u korist Federacije, te labava zajednička vlada, čije je nadležnosti tek trebalo utvrditi. Ovako je Izetbegović opisao dio atmosfere prvog dana: „Zvanični ručkovi su pozornica usiljenih osmjeha, taštine, izvještačenosti i glume, i sve je to začinjeno hranom koju ne volite. Takvi ručkovi bili su sastavni dio protokola pregovora u Daytonu i ja sam ih, koliko sam god mogao, izbjegavao. Upravo sa službenim ručkom u hotelu „Hope“ (nada), zvanično su počeli pregovori. Bilo je to prvog novembra 1995. U delegaciji su pored mene još bili i Haris Silajdžić, Krešimir Zubak, Jadranko Prlić, Miro Lazović, Ivo Komšić, i Muhamed Šaćirbegović. Kao pravi eksperti: Kasim Trnka, Kasim Begić i Džemil Sabrihafizović.“ Nakon ručka održana je plenarna sjednica. Govorili su Waren Christopher, Carl Bildt, Tuđman, Milošević i Izetbegović.

Drugi dan pregovora, drugog novembra, bosanska delegacija sastala sa Tuđmanom, uz Holbrookeovo posredništvo. Raspravljano je o pitanjima uspostave Federacije i o problemima koje je prate.

Trećeg novembra Izetbegović je održao sastanke sa ministrima vanjskih poslova Francuske, Njemačke, Velike Britanije i Rusije. Sve četiri delegacije su istakle važnost pregovora i ponudile pomoć svojih vlada u mirovnom procesu. Ist dan Izetbegović je imao i svoj prvi dejtonski sastanak sa Slobodanom Miloševićem. O tom susretu zapisao je ovo: „Nisam siguran da dobro poznajem Miloševića, ali često mi se činilo da su on i njegova politika dvije različite stvari. Teško sam mogao uskladiti ono što on radi sa utiskom o njemu kao čovjeku. Jer, on nije odbojna ličnost. Istina, uvijek je pomalo pijan – ili se tako doima – i raspoložen za razgovor. Izgleda kao da vjeruje u ono što govori. Sigurno je hrabar, ali ne bih rekao da je dvoličan. Možda jeste podvojena ličnost, ali to je nešto drugo. Međutim, čini se da je ona druga, zla strana njegove ličnosti nadmoćnija, tako da Milošević neizbježno proizvodi zlo.“ Jedan detalj sa dejtonskog pregovora možda može ilustrirati ovaj protivriječan stav.

„Nakon dugih pregovora i natezanja, on je jednog dana iznenada promijenio svoj stav o pitanju Sarajeva i uglavnom prihvatio naš zahtjev. Izlazeći iz sobe, Silajdžiću i meni se obratio riječima: 'Lako je vama, dobili ste Sarajevo, a meni sad valja šljem na glavu pa među one budale'. Ciljao je na Krajišnika i Koljevića, koji su u drugoj zgradi nestrpljivo čekali rezultat. Ne mislim da je tada glumio. Naprotiv, uvjeren sam da je to bio njegov iskren stav o društvu oko Karadžića.“

Nekoliko narednih dana uglavnom je razgovarao o detaljima uređenja Federacije. Smjenjivali su se međunarodni posrednici te nekoliko funkcionera iz Hrvatske, Mato Ganić i Gojko Šušak.

Sedmi dan Izetbegović se sastao u četiri oka sa Holbrookeom. Zaključili su da je postignut izvjestan napredak u pogledu Federacije, ali se nije mrdnulo naprijed ni milimetar kod pitanja Sarajeva.

Srbi su tražili podjelu grada, američki stav bio je da Sarajevo bude „Federalni distrikt“ u okviru Federacije. Sa izbalansiranim rukovodstvom i jedinstvenom policijom. Izetbegović se uglavnom saglasio sa Amerikancima. Sa srpske strane opet

su na stolu bili razni nadvožnjaci, podvožnjaci, bajpasi..., razna čuda – samo da bi se zadržalo što više osvojene teritorije i nacionalni ekskluzivitet na istoj.

Desetog novembra održana je ceremonija potpisivanja sporazuma o Federaciji BiH. Izetbegović je to prilikom, između ostalog, rekao: „Današnji dan ja ću nazvati historijskim. Ostavit ću historičarima da u nekoj daljoj budućnosti ocijene njegov značaj. A oni će suditi ne po danas rečenom nego po učinjenom. Ovaj ću dan radije nazvati danom naše odlučnosti ili danom naše nade, kako je to upravo rekao državni sekretar g. Christopher.“

Tuđman je u svom govoru, kako svjedoči Izetbegović, Federaciju tretirao kao državu i govorio o njenom odnosu sa Hrvatskom. „Nisam volio Tuđmana. Bilo je nešto skorojevićkog u njegovom ponašanju, a njegov protokol bio je na granici kiča. Uvijek je htio da uzme komad Bosne – veći- manji. Nisam čitao njegovu doktorsku disertaciju, ali mi je poznato da se ticala banovine Hrvatske uspostavljene 1939. sporazumom Maček i Cvjetkovića. Banovina je bila po njegovoj mjeri i ukusu jer je uključivala i velike dijelove Bosne. Pretpostavljam da je sa zadovoljstvom čitao Huntingtona. Ustvari, Huntingtonov 'sukob civilizacija' pružao je dobro teoretsko opravdanje za njegove apetite prema Bosni.“ Pa ipak, pored nesumnjivih antipatija, Izetbegović je pokušao objektivno odvagati i „unutrašnji“ aspekt Tuđmanove politike: „Tuđman je bio jedino za Hrvatsku a drugo za Bosnu i cijeli svijet. Njegove zasluge za Hrvatsku su neprocjenjive. Položio je temelje hrvatske države koja će jednog dana – kada on ode – postati demokratska i napredna zemlja. Njegove zasluge za Hrvatsku su trajne, njegove pogreške privremene i popravljive. Što se tiče njegovog utjecaja na zbivanja u Bosni, stvari stoje uglavnom obrnuto.“

I dok je stvar sa Federacijom nekako išla naprijed, ukupni mirovni aranžman bio je i dalje pod velikim upitnikom. Prošlo je više od deset dana pregovora, no, suštinski se nije maklo s mjesta. Izetbegovićevo zdravstveno stanje bilo je loše. Slabo je jeo, osjećao lupanje srca, noću se budio. Izgleda da je Holbrooke primijetio ove promjene, pa je Izetbegoviću iznio neočekivanu ponudu: ako želi, neka jedna od kćerki ili sin dođu u Dayton da budu s njim. Izetbegović se zahvalio na ovoj ponudi, odbio je, ali je vidio da Holbrooke nema namjeru lahko odustati. Istovremeno, činilo mu se da je svaki dan bliži infarktu. Nažalost, sumnje su se obistinile tri mjeseca kasnije. Izetbegović je bio siguran da je srčane smetnje „zaradio“ u Daytonu.

Sljedeća dekada bila je ispunjena pregovorima o mapama. Holbrooke je izložio srpsku varijantu, koja je bila neprihvatljiva za bosansku stranu. Britanci su pritiskali bosansku stranu da prihvati nepovoljne mape, sa velikim koridorom kod Brčkog. Izetbegović i Silajdžić ovaj put su bili odlučni, neće popustiti pod pritiscima.

Trinaesti dan se pronijela vijest o neposluhu bosanskih Hrvata Tuđmanu. Zubak je odbio da se saglasi sa predajom Poasvine Srbima, što je Tuđman ranije već prihvatio, a možda i dogovorio za „čistu Baranju“. „To će biti s tobom ili bez tebe“ – navodno je Tuđman rekao Zubaku. „Onda bez mene“ – odgovorio je Zubak.

Osamnaesti dan pregovora bio je ključni za cijeli tok pregovora: Milošević je odlučio „predati“ Sarajevo! Ovaj hit događaj Holbrooke opisuje ovako: „U subotu poslijepodne, pozvao sam Miloševića da malo prošetamo unutrašnjim dijelom kompleksa. Ogorčeno sam se požalio da će njegovo ponašanje dovesti do prekida razgovora i onda sam se skoncentrisao na Sarajevo. 'Neka se pitanja mogu ostaviti po strani', rekao sam, 'ali Sarajevo se mora riješiti u Daytonu'. 'U redu', odgovorio je smijući se. 'Danas neću jesti, sve dok ne riješimo Sarajevo'. Nešto kasnije dok sam razgovarao sa Hillom i Clarkom, vrata mog apartmana otvorila su se bez upozorenja i Milošević je upao. 'Bio sam u vašem susjedstvu i nisam želio proći pored Vaših vrata a da ne pokucam'. Bilo je jasno da ima nešto važno da nam kaže. 'U redu, u redu',

rekao je i sjeo. 'Do vraga sa vašim DC modelom: to je prekomplikovano, neće uspjeti. Ja ću riješiti Sarajevo. Ali još ne smijete razgovarati o mom prijedlogu ni sa kim iz srske delegacije. Moram razraditi tehnologiju kasnije, kad sve bude riješeno'. 'Kažem vam', nastavio je, 'Izetbegović je zaradio Sarajevo ne napuštajući ga. On je tvrd tip. To je njegovo'. (...) Dok je govorio, Milošević je na mapi iscrtao dio Sarajeva koji je bio spreman dati Muslimanima. Chris Hill se odmah usprotivio: bio je to krupan ustupak, ali to nije cijeli Grad. Milošević je za Srbe zadržao Grbavicu, ključni dio sa druge strane rijeke. Iako je to bio dramatičan korak naprijed, Miloševićev prijedlog nije u potpunost ujedinjavao Sarajevo. Kada je Hill ukazao na to, Milošević je planuo. 'Dajem Vam Sarajevo', gotovo je vikao na Chrisa, 'a vi govorite takve gluposti'. Rekli smo Miloševiću da će Izetbegović vjerovatno odbaciti njegov prijedlog, 'iako predstavlja veliki korak u pravom smjeru. Hill i ja smo odmah otišli kod bosanskog predsjednika, Izetbegović nije priznao važnost ponude, nego se usmjerio samo na njene nedostatke. 'Sarajevo ne može postojati bez Grbavice', rekao je sa žarom. Dio koji je Milošević želio zadržati za Srbe zadirao je direktno u centar grada, a zapadnim novinarima bio je poznat kao snajperska aleja. Ipak smo svi zaključili da su pregovori o Sarajevu ušli u novu fazu. Uzevši Mapu sa detaljno upisanim ulicama Sarajeva, Hill, Clark i ja otišli smo u Miloševićev apartman. Počeli smo proučavati svaki put i svaku crtu terena. Milošević je izgledao popustljiv. Hill je predskazao da ćemo sljedećeg dana dobiti cijelo Sarajevo ako se budemo držali našeg stava. Odjednom nas je preplavio osjećaj nade i otišli smo kao na krilima. 'Tako je dobiveno Sarajevo. Jedan Izetbegović veliki cilj bio je postignut. Nakon ovog, Milošević prihvatio i arbitražu za pitanje Brčkog, te je uz neke detalje sporazum gotovo pripremljen.

Dvadesetog novembra sporazum je postignut, te uz prisustvo američkog predsjednika, svečano parafiran. Potpisan je 14. decembra u Parizu. Time je uspostavljen mir u Bosni.

Uspostavljanje mira

Rat je stao, ali s njim ne i problemi. Implementacija sporazuma iz Daytonu išla je uz velike teškoće. Nepreciznosti nekih stavaka korišteni su da ih svako tumači na svoj način. Izetbegović je sa svojim saradnicima ostatak političkog angažmana uglavnom provesti u borbi za jačanje države BiH: njenih tzv. centralnih institucija, povratak izbjeglica, odvođenje optuženih za ratne zločine pred lice pravde...

Od krupnih problema, ostala su pitanja arbitraže za Brčko, te ujedinjenja Mostara u jedinstven grad. Izetbegovićev čovjek za Brčko bio je dr. Ejub Ganić, a za Mostar Safet Oručević, čovjek koji je uz herojsku borbu sačuvao dio grada u toku rata.

Oba projekta su nakon nekoliko godina završena relativno uspješno. Brčko je postalo distrikt, Mostar je, uz nešto teškoća u funkcioniranju, ipak jedinstven grad. Mostarci su sve zadovoljniji njime.

Naporni rad na obnovi multietničke države također je počeo ubirati rezultate.

Izetbegovićevo zdravstveno stanje odmah nakon Daytonu, pogoršalo, preživio je srčani udar i krajem marta 1996. izašao iz bolnice. Ipak, ovo je bio početak bolesti koj će ga sa manjim ili većim intenzitetom pratiti do kraja života. Činilo se da su radne sposobnosti bosanskog predsjednika bile trajno ograničene.

Ipak, smogao je snage da još nekoliko godina obnaša vlast. Redovno je pozivan na konferencije po cijelom svijetu. U Americi je dobio nagradu za unapređenje

demokracije, na istoku je poštivan kao i tokom rata. Ali Izetbegović je učešće na skupovima i konferencijama nije shvatio samo kao formalnost. Nešto u njemu, vjerovatno bosanska gordost proistekla iz krvavog rata, tjeralo ga je na kritički odmak. Tako je na zapadu branio islam, a u muslimanskim zemljama branio Zapad. Na Zapadu je bio istočnjak, na Istoku zapadnjak, ali u oba svijeta musliman. Možda nije pretjerano zaključiti da je upravo Izetbegović bio jedan od planetarno najkompetentniji ličnosti za ove (njegove stare) teme. Ne treba zaboraviti: Izetbegović je upoznao vjerovatno sve relevantne političke ali i veliki broj intelektualnih ličnosti Istoka i Zapada, islama i kršćanstva, i to u specifičnim, historijskim trenutcima za njegovu zemlju, dakle, na pitanjima od najvećih iskušenja. Moderni sistem globalne saradnje ustvari se uspostavljao na Bosni.

Jedan od govora, koji je izazvao zamalo revolucionarna komešanja, bilo je njegovo obraćanje šefovima i ostalim predstavnicima islamskih zemalja u Teheranu, decembra 1997. godine. Ovaj govor, koji su direktno prenosile sve važnije televizije islamskog Istoka, te nekoliko velikih sa Zapada, sinteza je njegovog promišljanja o aktuelnom stanju u muslimanskom svijetu, odnosa prema terorizmu, te zabludama i predrasudama, koje neki muslimani imaju prema Zapadu.

„Smatram velikom privilegijom što mi se pružila prilika da govorim na ovom značajnom skupu muslimanskih zemalja. Upravo se vraćam sa konferencije u Bonnu. To je bila specifična konferencija posvećena Bosni na kojoj je razmatrana situacija u mojoj zemlji i donesene neke vrlo važne odluke. (...) Poštujući vaše vrijeme i današnji program konferencije, ja ću se u svom izlaganju osvrnuti samo na jednu temu: Istok i Zapad i moja Bosna između njih. Ideju za ovu temu dalo mi je moje posljednje putovanje koje je još u toku. U sedmici koja upravo završava poletio sam iz Bosne u Saudijsku Arabiju, na konferenciju o obrazovanju, zatim u Evropu, na konferenciju o Bosni i evo me danas u Teheranu, na Islamskoj konferenciji. To je Istok- Zapad- Istok. Mislim da prilično dobro poznajem oba ova kraja svijeta. Na mom putovanju saznao sam i neke nove činjenice, dobre i loše.

Saznao sam ohrabrujuću činjenicu o pet miliona učenika i studenata u Saudijskoj Arabiji, ali i žalosnu o 68,5 posto nepismenih u jednoj drugoj muslimanskoj zemlji. Druga dobra vijest, koju sam upravo čuo je dvadeset miliona ljudi koji pohađaju neku od škola u Iranu, a loša da je nepismenost među ženama skoro u svim muslimanskim zemljama nedopustivo visoka. Žene čine polovinu ljudskog roda. Neobrazovana žena ne može podići i odgojiti generaciju koja će voditi naše narode u 21. stoljeće oprostite mi što ću biti vrlo otvoren. Lijepa laži ne pomažu, a gorke istine mogu biti ljekovite. Zapad nije ni pokvaren ni degeneriran. 'Truhli Zapad' – ovu samoobmanu komunistički sistem je skupo platio. Zapad nije truo. On je jak, obrazovan i organiziran. Njegove škole su bolje od naših i njegovi gradovi su čistiji od naših. Nivo ljudskih prava na Zapadu je viši, a socijalna briga za siromašne i manje sposobne bolje organizirana. Zapadnjaci su uglavnom odgovorni i tačni ljudi. Takva su moja iskustva sa njima. Znam također i tamne strane njihovog napretka i ne gubim ih iz vida. Islam jeste najbolji-to je istina, al mi nismo najbolji. To su dvije stvari koje često zamjenjujemo. Umjesto da mrzimo Zapad takmičimo se s njim! Zar nam Kur'an nije naredio upravo to: 'natječite se u dobru...'. Pomoću vjere i nauke možemo stvoriti snagu koja nam je potrebna. Istina je da je to težak i naporan put, to je tegobno penjanje uz planinu, ona uzbrdica o kojoj govori Kur'an, ali drugog puta nema. Zbog toga svuda osnivajmo fondove za školovanje! Neka ni jedno naše dijete ne ostane van škole. Bogate muslimanske zemlje treba da u tom važnom poslu da pomognu siromašnim. Uradimo to već danas ili zakažimo odmah danas posebnu konferenciju za to. Neki ljudi misle da se prednost može postići terorizmom. To je zabluda koja se

opasno širi. Terorizam je izraz naše sadašnje nemoći i mogući uzrok naše buduće nemoći. On nije samo nemoralan nego i neproduktivan. Nemoralan, jer ginu nevini ljudi, a neproduktivan, jer nikad i nigdje ništa nije riješeno. Terorizam su odbacili svi ozbiljni politički pokreti u povijesti. Mislim da ga je Kur'an izričito zabranio poznatom rečenicom: 'ko ubije jednog nevinog čovjeka kao da je pobio čitav svijet'. Ima, nažalost, ljudi koji to zaboravljaju.

A sada nekoliko riječi o Bosni iz koje dolazim. Spomenuo sam Istok i Zapad. Bosna se nalazi na razmeđu ta dva svijeta, na Velikoj granici, kao mi to volimo reći. Svaki deseti Bošnjak poginuo je u minulom ratu. Zato ne dopustite da se učini nova nepravda Bosni. Poručite svima da je za vas Bosna sveta zemlja jer je natopljena krvlju nevinih ljudi, vaše braće po vjeri.“

Nakon izlaganja, u Sali je vladao muk. Riječi su proizvele snažan pritisak. Samo kritike nisu tako česte na ovakvim konferencijama. Uglavnom bi se radilo o licemjerju i samo hvali, prema kojoj su za sve probleme krivi drugi.

Povlačenje u mirovinu i smrt

U međuvremenu, prolazile su tugaljive godine postdejtonskog perioda, a s njima i godine Izetbegovićevog života. Svoj posao u Predsjedništvu BiH sve je teže podnosio, manjkalo je svježine i koncentracije. Pred izbore septembru 1998. godine ozbiljno je razmišljao da se ne kandidira. U maju te godine napisao je pismo koje je bilo naslovljeno „mojim prijateljima“ i uputio ga na tridesetak adresa. Izrazio je želju da se povuče. No, stranačke kolege smatrale su da predizborni period nije zgodan za ovaj čin. Tako je ostavka odgođena za sljedeći milenij, dakle, sve dok 2. juna 2000. godine.

Bio je petak, vraćajući se sa džume, Izetbegović je donio je neopozivu odluku: odlučio se povući! Pozvao je svog dobrog poznanika Senada Hadžifejzovića, urednika RTVBiH, i zatražio mu termin da saopći važnu vijest. Bio je to utorak, 6. juna 2000. Izetbegović se pojavio u Dnevniku TVBiH u 19.30 sati i pročitao sledeću izjavu:

„Dragi građani Bosne i Hercegovine, želim Vas obavijestiti o svojoj odluci da se po isteku mandata moje sadašnje funkcije predsjedavajućeg Predsjedništva BiH povučem iz Predsjedništva, što znači 12. oktobra ove godine.(...) Razloga za moje povlačenje ima više, a glavni su moje godine (u augustu navršavam 75 godina) i moje zdravlje. Posao člana predsjedništva u ovim uslovima zahtjeva fizičku i nervnu kondiciju koju ja nemam. Zahvaljujem se svim koji su me podržavali u proteklih deset teških godina naše povijesti. Želim da se ostvari san bosanskih patriota o cjelovitoj, demokratskoj i prosperitetnoj Bosni i Hercegovini.“

Nakon izjave, voditelj dnevnika Hadžifejzović mu je postavio dva pitanja. Prvo je bilo šta smatra svojim najvećim rezultatom. Odgovorio je da je to nezavisnost BiH.

„U 1991. – 1992. godini postojala je realna opasnost da Bosna i Hercegovina postane provincija „-velike Srbije“. Ja sam to spriječio i to smatram svojom najvećom zaslugom!“.

Drugo je pitanje bilo logični nastavak prvog: šta Izetbegović smatra svojim najvećim neuspjehom?

„Spor proces uspostavljanja cjelovite, demokratske i prosperitetne Bosne i Hercegovine u miru“ – odgovorio je.

Po isteku mandata, Izetbegović je ispraznio ladice svog stola u zgradi Predsjedništva u kojoj je sjedio skoro punih deset godina. Bio je 15. oktobar 2000. godine. „Ne volim ristanke, ali nisam osjećao tugu“ – zapisao je u memoarima.

Sumirajući život zapisao je i ovo: „Kada bi mi bilo ponuđeno da još jednom živim, odbio bih. Ali, ako bi se morao ponovo roditi, izabrao bih svoj život.“ Svoje političke aktivnosti nastavio je u prostorijama SDA. Uglavnom se bazirao na pisanje memoara, primao je goste. Gotovo svi državnici koji bi iz svijeta dolazili u BiH u svoj protokol ubacivali su posjetu Izetbegoviću. Ali uskoro je bolest postala jača od tijela i Alija je morao u bolnicu. Kao da se sam pripremao za smrt, u posjetu su mu, jedan po jedan, došli svi njegovi aktuelni i bivši prijatelji, te nekoliko svjetskih ličnosti poput bivšeg američkog predsjednika Billa Clintona ili turskog premijera Erdogana, koji je mahsuz avionom sletio u Sarajevo, kako bi u bolnicu posjetio svog prijatelja.

Alija Izetbegović je umro 19. oktobra 2003. godine. Taj dan, kao i sljedeći, kao da se nebo izlilo na bosanski glavni grad. Duge kolone ljudi, Bosanaca i Hercegovaca, ali i brojne delegacije iz cijelog svijeta, željeli su mu odati posljednju počast.

Alija Izetbegović sahranjen je na Šehidskom mezarju Kovači u Sarajevu.